

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

Факультет суспільно-гуманітарних наук

Кафедра історії України

Напрямок підготовки – історія та археологія

Освітньо-кваліфікаційний рівень – магістр

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**Союзники та вороги у мемуаристиці бійців легіону
Українських Січових Стрільців**

Данилів Михайло Михайлович
студент 6 курсу ІСТм-1-22-2.0д.

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Щербак Віталій Олексійович

Роботу захищено «___» _____ 20__р.

Оцінка _____

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	6
1.1. Огляд історіографії.....	6
1.2. Джерельна база.....	14
1.3. Методологія дослідження	19
РОЗДІЛ 2. ОБРАЗ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ СОЮЗНИКІВ У СТРІЛЕЦЬКІЙ МЕМУАРИСТИЦІ.....	22
2.1. Війська кайзерівської Німеччини.....	22
2.2. «Своя» (Австро-Угорська армія) в мемуарних інтерпретаціях вояків УСС.....	31
2.3. Турецькі військові підрозділи у сприйнятті Січовиків.....	36
РОЗДІЛ 3. МЕМУАРНИЙ ОБРАЗ «ВОРОГА» У РЕЦЕПЦІЇ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ.....	43
3.1. Російська імперія в сприйнятті Січових Стрільців. Бойові й моральні якості російської армії.....	43
3.2. Озброєння та матеріально-технічне забезпечення російської армії в оцінках січовиків.....	53
3.3. Участь російських підрозділів в бойових операціях в зображенні мемуаристики бійців УСС.....	57
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	70

ВСТУП

Актуальність. Легіон Українських Січових Стрільців (далі – УСС) – це збройний загін, який був сформований з добровольців в період Першої світової війни. З її початком у Львові пролунав заклик вступати до лав добровольчих загонів за для визволення українських земель з-під чужого ярма та створення своєї незалежної держави. На нього відгукнулося багато людей та був сформований полк/легіон, який отримав назву «Українські Січові Стрільці». В період Першої світової війни цей полк пройшов багато військових операцій, у яких зазнав як перемог, так і невдач. Найбільшу славу січові стрільці здобули у боях за гору Маківку, Лисоню, Болехів, Семиківці, Конюхи та увійшли в історію України, як хоробрі та рішучі воїни, які готові захищати свою Батьківщину.

Українські січові стрільці відзначалися не лише патріотизмом та бойовою виучкою, але й діяльністю на культурницькій ниві. Вони залишили нащадкам свої враження від перебігу військових подій з детальною характеристикою союзників та противників на фронтових просторах Першої світової війни. Мемуарна спадщина легіону Українських січових стрільців характеризує сутність військового протистояння з оцінкою дій різних його сил. Аналіз мемуарних свідчень дають змогу реконструювати велику кількість конкретних історичних фактів, а також увиразнити своє бачення подій, про які наявна інформація в інших джерельних комплексах.

Означена тема зберігає свою актуальність й по-сьогоднішній день, коли українці вкотре встали на захист своєї незалежності з тим же ворогом – російським імперіалізмом.

Об’єктом дослідження є мемуарна спадщина бійців легіону УСС.

Предметом дослідження є спогади Українських січових стрільців, в яких міститься характеристика союзників та противників Австро-Угорської держави в період Першої світової війни.

Метою дослідження є цілісний аналіз мемуарної спадщини УСС в період Першої світової війни 1914-1917 рр.

В рамках поставленої мети означені наступні **завдання**:

- 1) Проаналізувати історіографію, джерельну базу та методологію дослідження.
- 2) Охарактеризувати образ військово-політичних союзників у стрілецькій мемуаристиці.
- 3) Окреслити матеріально-технічне забезпечення російської армії.
- 4) Висвітлити бойові й моральні якості вояків Російської імперії.
- 5) Дослідити участь російських підрозділів в бойових операціях Першої світової війни.

Хронологічні рамки дослідження визначаються активністю бойових дій УСС проти російської армії й охоплюють 1914-1917 рр. Нижня хронологічна межа стосується початку Першої світової війни 1914 р. Верхня – розгрому основних сил легіону поблизу Тернополя влітку 1917 р.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному дослідженні мемуарів вояків УСС під кутом зору їхньої джерелознавчої вартості. Це дозволяє по новому оцінити цілий ряд аспектів військової та політичної історії Першої світової війни.

Методологічну базу дослідження становлять принципи історизму, діалектики та об'єктивності. У роботі задіяно загальнонаукові: аналіз, синтез та спеціальні історичні методи, серед яких: історико-порівняльний, системно-структурний, історико-генетичний, герменевтичний.

Практичне значення дослідження полягає в кількох взаємопов'язаних аспектах, які мають значення як для сучасної гуманітаристики, так і для ширшого суспільного контексту. По-перше, робота дозволяє краще зрозуміти механізми формування національної ідентичності в умовах війни, імперського тиску та міжетнічної взаємодії. Через призму особистих спогадів і мемуарів виявляються не лише історичні факти, а й внутрішні переживання, оцінки, уявлення, які формували

світогляд українських стрільців, а відтак – становлення українського модерного патріотизму. По-друге, результати дослідження можуть бути використані у викладанні історії України, зокрема в курсах з історії Першої світової війни, історії українського війська, історіографії, історії національно-визвольного руху. Узагальнення мемуарного матеріалу сприяє збагаченню джерельної бази для студентських і наукових робіт, а також може лягти в основу створення наочних навчальних і популяризаторських матеріалів (презентацій, виставок, публічних лекцій).

Структура роботи: складається із вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків і списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія

Легіон Українських Січових Стрільців займає важливе місце в українській історіографії, оскільки саме він став тим фактором, який поклав початок боротьби за захист Української держави на початку ХХ ст. Питанням дослідження цих подій та структурного підрозділу займалося значне коло вітчизняних дослідників. Їх дослідженню присвячена низка праць, в яких використовувалися саме спогади січовиків, як джерела для характеристики подій всієї Першої світової війни, так і окремих битв чи подій.

Одним із перших досліджень цієї теми стала розвідка Осипа Думіна «Історія Легіону УСС»¹. Він, як людина яка була безпосереднім учасником визвольного руху, офіцер Легіону Українських січових стрільців в своїй праці не лише фіксує всі військові події, а й формує образ легіону як національно-виховного, ідеологічного явища. Ця праця має як наукову, так і джерельну вагу, оскільки Думін був не лише безпосереднім учасником подій, а й уважним хроністом. Вона охоплює повну історію Легіону від створення в серпні 1914 року, до його розформування наприкінці війни. Автор описує бойовий шлях УСС – зокрема битви під Ужгородом, на Маківці, Лисоні, участь у Карпатських кампаніях, перебування в таборах і таборову культуру. Особливу увагу він приділяє формуванню стрілецької ідентичності, моралі, дисципліни, побуту та вихованню стрільця – не лише як військового, а насамперед як громадянина української держави. Наукову цінність роботи підсилює ретельна хронологічна структура, використання документів, цитат зі звітів та наказів, а також глибока аналітика – особливо в оцінках політичної ролі УСС. Думін уникає пафосу, його розповідь стримана,

¹Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. Львів: Червона Калина, 1936. 173 с.

витримана в науковому тоні, хоча й емоційна, коли йдеться про втрати, зраду або героїзм. Праця Осипа Думіна залишається основоположним джерелом для будь-якого дослідника теми УСС, зберігаючи свою актуальність і в ХХІ столітті.

Початок дослідження історії УСС в незалежній Україні було покладено працею М. Литвина і К. Науменка «Українські Січові Стрільці»¹. Ця книга стала однією з перших в пострадянський період систематичних спроб популярно і водночас науково викласти історію УСС для широкої української аудиторії. Праця охоплює формування, бойову діяльність і політичну роль Легіону УСС у 1914-1918 роках, зокрема участь у боях на Маківці, Лисоні, в Карпатах, а також у таборовому житті та культурно-просвітницькій роботі. Автори чітко простежують ідеологічний зміст стрілецтва, підкреслюючи, що Легіон став не лише військовим підрозділом у складі австро-угорської армії, а й національно-політичним проектом, покликаним утвердити українську самосвідомість. Книга написана досить простою мовою, але з значним науковим підґрунтям, автори використовували стрілецькі мемуари, архівні документи, періодику, зокрема матеріали із видань УСС. Особливу увагу автори приділили соціальному складу Легіону, національному символізму, ролі командирів (Косак, Галущинський, Гембач) та зв'язку УСС із подальшими формаціями – Галицькою армією і Січовими Стрільцями в УНР. Ця праця стала важливою для реабілітації стрілецької теми після десятиліть забуття в радянській історіографії та зберігає цінність як узагальнюючий науково-популярний нарис.

На нашу думку, одним з найавторитетніших сучасних українських дослідників Українських січових стрільців є тернопільський історик Микола Лазарович. Який понад двадцять років своєї наукової кар'єри присвятив дослідженню теми УСС. Найбільш цінними є його праці – «Легіон

¹Литвин М., Науменко К. Українські Січові Стрільці: до 500-річчя козацької слави. К.: Видавниче товариство «Знання» України. 1992. 73 с.

Українських Січових Стрільців (1914-1918)»¹, «Чин легіону Українських січових стрільців на Тернопіллі (друга половина 1915 – початок 1918 р.)»², «Культурно-просвітницька діяльність Українських січових стрільців у роки Першої світової війни.»³ в них автор наводить історію легіону: його формування та військовий шлях. Це фундаментальне наукове дослідження, яке на сьогодні є найповнішою монографією про Легіон УСС, написаною в незалежній Україні. У праці подано вичерпну реконструкцію історії стрілецької формації – від ідей передвоєнного січового руху, мобілізації до австро-угорської армії, перших боїв у Карпатах до реорганізації в Галичині, боїв під Лисонею, таборового життя та участі в подіях 1918 року. Особливою цінністю дослідження є його широка джерельна база, глибокий аналіз ідеології Легіону, соціологічні портрети стрільців, їх походження, освіта, політичні переконання та об'єктивність, попри не приховану симпатію, автор не оминає внутрішніх конфліктів, критичних моментів, а також моральних викликів. Підхід автора дозволяє не лише реконструювати події минулого століття, але й зрозуміти внутрішній стан українського стрільця та його ставлення до оточуючих.

Військовий аспект легіону детально охарактеризував Андрій Смирнов у розвідці «Збройна боротьба Українських Січових Стрільців»⁴. Дослідження відрізняється від більшості публікацій з цієї теми тим, що зосереджене насамперед на збройних кампаніях, боях, тактиці, організації та командному складі. Смирнов подає детальну військово-історичну реконструкцію бойових дій, використовуючи карти, оперативні зведення, звіти та реляції. Особливу увагу приділяє внутрішній структурі УСС, процесам командування, ротацій, військових реформ та адаптації до фронтових умов. Праця ґрунтується на

¹ Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль: Джура, 2005. 592 с.

² Лазарович М. В. Чин легіону Українських січових стрільців на Тернопіллі (друга половина 1915 – початок 1918 р.). Тернопіль: Богдан, 2012. 224 с.

³ Лазарович М. В. Культурно-просвітницька діяльність Українських січових стрільців у роки Першої світової війни. Тернопіль : Тайп, 2003. 114 с.

⁴ Смирнов А. Збройна боротьба Українських Січових Стрільців. Київ, 2014. 223 с.

австрійських військових архівах, публікаціях УСС, зокрема «Шлях Перемоги», «Вісник Легіону», мемуарах самих стрільців та тогочасних військових картах і зведеннях з польових штабів. Автор докладно аналізує також відношення союзників до УСС, зокрема німецьких, австрійських та угорських офіцерів, і оцінює ефективність Легіону як бойової одиниці – з усіма її обмеженнями й перевагами.

А. Смирнов намагається поєднати військову історію з національною, не уникаючи критичних моментів – наприклад, згадує про проблеми забезпечення, взаємини з австрійським командуванням, недосконалість штабної роботи в окремі періоди. У праці відчутна повага до стрільців як національного явища, але акцент все ж на бойовому шляху – без надмірної ідеалізації.

Праця Смирнова має профільне значення для дослідників військової історії, зокрема тих, хто аналізує тактичний і стратегічний досвід УСС у загальному контексті війни. Вона доповнює культурно-ідеологічні дослідження Лазаровича, Литвина та Думіна, зосереджуючись на матеріалі, близькому до військової науки.

У першому томі колективної монографії «Велика війна 1914-1918 рр. і Україна»¹ висвітлені ключові події війни що відбувалися на українських землях, а також про роль у них Легіону УСС. У праці розділ про Січових стрільців написаний в межах ширшого контексту «українського питання в Австро-Угорщині» та участі українців у війні на боці обох імперій. Зокрема, мова йде про УСС як єдиний офіційно визнаний український збройний підрозділ, сформований добровольцями на службі Австрії, але з чітко артикульованими національними цілями. Дослідження важливе тим, що розглядає УСС не ізольовано, а в загальноєвропейському та імперському контексті: поряд із іншими «мобілізованими націями» Першої світової. Це дозволяє краще зрозуміти, як війна стала каталізатором української

¹ Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: У двох книгах. Книга 2: Мовою документів і свідчень. К.: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2015. 800 с.

національної ідеї – і чому саме УСС стали її носіями на теренах Австро-Угорщини.

До фундаментальних досліджень теми можна віднести й працю австрійського історика Ернеста Рутковського «Цісарсько-королівський Легіон 1914-1918»¹, що є цінним саме австрійським дослідженням, присвяченим історії Українських січових стрільців в контексті військових структур Австро-Угорщини під час Першої світової війни. Це одна з небагатьох праць, у якій УСС розглядаються з погляду австрійського офіційного воєнного нарративу, а не лише з української історіографічної перспективи.

Рутковський не романтизує УСС, однак його оцінка загалом позитивна: він визнає бойову надійність стрільців, їхню високу дисципліну, патріотизм та організованість, порівнюючи їх з іншими добровольчими формуваннями Австро-Угорщини. Водночас автор зазначає, що австрійське військове командування остерігалось ідеологічної мобілізації легіону, що могло створити політичні ускладнення в імперії з багатонаціональним населенням.

З точки зору Рутковського, Легіон УСС – цікавий приклад обмеженої «націоналізації війни» в рамках багатонаціональної монархії, коли імперська армія змушена була інтегрувати окремі національні ідентичності, не даючи їм повної автономії.

Окремі питання, які стосуються досліджуваної теми містяться також у ряді публікацій останніх років. У статті Валерія Волковинського «Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни»² наводяться основні військові операції російської армії південно-західного фронту на території України. Хоча УСС не є центральним об'єктом дослідження, Волковинський не оминає їхньої ролі, зокрема: розглядає їх як політично важливий, але обмежений за масштабом підрозділ, аналізує бої під Маківкою, Болеховом,

¹ Рутковський Е. Цісарсько-королівський Легіон 1914-1918. Львів, 1995. 245 с.

² Волковинський В. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни // Сторінки воєнної історії України. № 17. 2014. С. 38-56.

Семиківцями та Лисонею, а також наголошує на символічній, мобілізаційній та моральній ролі УСС у середовищі українців Галичини, проте й не забуває про те, що на стратегічному рівні їх військова вага була обмеженою.

Розвідка Олександра Дем'янюка «Протистояння авіації в небі Волині під час Брусиловського прориву 1916 р.»¹ присвячена подіям Брусиловського прориву, в ній наведені дані про озброєння російської армії. Дослідження цінне тим, що ґрунтується не лише на українських, а й на австрійських, німецьких та російських джерелах, зокрема на документах військових штабів і щоденниках льотчиків. Дем'янюк застосовує міждисциплінарний підхід, поєднуючи воєнну історію з історією техніки, логістики та оперативного мистецтва. Це одна з перших праць, що аналізує не лише сухопутні сили, а й повітряну війну на українському фронті Першої світової війни. Хоча сама розвідка не зосереджена на Українських січових стрільцях, вона опосередковано стосується їх. Розуміння ситуації в повітрі дозволяє глибше зрозуміти загрози, з якими стикалися стрільці на землі, особливо щодо артилерійських нальотів, коригованих авіацією, і логістичних труднощів через втрату контролю над повітрям. Олександр Дем'янюк розширює горизонт досліджень Першої світової в Україні, показуючи, що війна в небі була не менш важливою, ніж на землі, і що територія України – зокрема Волині – була активною ареною повітряного протистояння.

Спільні дії регулярних частин австрійської армії з січовиками охарактеризовані в роботі О. Макаріва «Діяльність українських організацій і вояцтва в Австрійській армії під час Першої світової війни»². Він висвітлює політичну, культурну й військову активність українців Галичини, мобілізованих або добровільно залучених до лав австро-угорської армії у 1914-1918 рр. У центрі дослідження – взаємодія українського національного руху та військового середовища в умовах тотальної війни. Макарів розглядає

¹ Дем'янюк О. Протистояння авіації в небі Волині під час Брусиловського прориву 1916 р. Луцьк. С. 108-113.

² Макарів О. Діяльність українських організацій і вояцтва в Австрійській армії під час Першої світової війни. Львів, 1932. 329 с.

не лише сам факт участі українців у бойових діях, а й соціальні, організаційні та ідеологічні процеси, що формували українське військове середовище всередині австрійської армії. Автор детально досліджує роль українських урядів у створенні УСС, взаємодію українських політичних діячів із військовими колами Австро-Угорщини, поширення українського національного руху серед мобілізованих, участь українців в інформаційній, виховній і культурній діяльності в австрійській армії, питання військово-політичної лояльності та подвійної ідентичності українців у структурі імперської армії.

Деякі факти про діяльність Легіону проаналізовані у праці Юрія Терещенка і Тетяни Осташко присвяченій українському патріоту з династії Габсбургів – Василю Вишиваному¹. Автори не лише відтворюють біографію Вишиваного, а й досліджують його вплив на формування української політичної культури в еміграції, а також на сприйняття його фігури в українському суспільстві. Праця розглядає Василя Вишиваного як об'єднуючу постать між Сходом і Заходом, яка уособлювала спробу залучити європейську еліту до українського державотворення. Вона вкладається в сучасний тренд деідеологізованої, джерельно обґрунтованої біографістики, і водночас демонструє, що навіть у межах імперського простору могла народитися щира й послідовна ідентифікація з українським національним проєктом.

Постать очільника стрілецтва Дмитра Вітовського представлена у праці підготовленій Іваном Головацьким «Дмитро Вітовський – організатор Листопадового чину»². Великою цінністю для монографії є аналіз організаційної діяльності Вітовського в рамках УСС та його здатності ефективно організовувати військові дії та мобілізацію молодих українців для боротьби за національну незалежність. Головацький також підкреслює роль

¹ Терещенко Ю, Осташко Т. Український патріот з династії Габсбургів. Київ, 2008. 169 с.

² Головацький І. Дмитро Вітовський – організатор Листопадового Чину Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2005. 158 с.

Вітовського у формуванні військової дисципліни, підвищенні морального духу стрільців і втіленні ідеї національного самовизначення у контексті Першої світової війни.

Монографія є також важливим джерелом для дослідження військової і політичної ситуації в Україні в роки Першої світової війни та у період формування новітніх національних держав у Центрально-Східній Європі. Робота Головацького є вагомим внеском у вивчення постаті Вітовського та розкриває ключові моменти його діяльності, як організатора Листопадового чину, та військового керівника, який здатен був впливати на перебіг подій у боротьбі за незалежність України.

Не можна оминати увагою також працю Ковтун В. і Монолатій І. «Українські Січові Стрільці лицарі рідного краю»¹, хоча це й науково-популярне видання. Праця створена з метою поширення знань про УСС серед широкої аудиторії, зокрема молоді, студентства та педагогів. Автори подають огляд основних етапів становлення та діяльності Легіону УСС: від самої ідеї січового руху, добровільної мобілізації до австрійського війська, участі в боях Першої світової, культурно-освітньої місії та формування стрілецького руху. У центрі уваги – образ УСС як національного героя, «лицаря української ідеї», носія патріотизму та морального прикладу. Видання має виразний виховний акцент, воно сформоване у дусі національної ідентичності та відновлення історичної справедливості після десятиліть замовчування теми стрілецтва в радянській історіографії. Автори підкреслюють моральну чистоту, вишкіл, добровільність, посвяту УСС, позиціонуючи їх як взірець для наслідування. Дослідження спирається на авторитетні джерела (зокрема, праці Лазаровича, Думіна, мемуари стрільців), але переосмислює їх у формі доступного й емоційного викладу.

Загалом, історіографія Українських січових стрільців є добре розвиненою галуззю української військово-історичної науки, яка

¹ Ковтун В., Монолатій І. Українські Січові Стрільці лицарі рідного краю. Коломия: Вік, 2007. 215 с.

сформувалася на стику мемуаристики, архівного дослідження, національного наративу та міждисциплінарного аналізу. Її становлення та розвиток можна умовно поділити на кілька хвиль: початкову мемуарну, діаспорну, академічну пострадянську та сучасну критично-рефлексивну.

Сучасна історіографія УСС репрезентована як глибоко вкорінена традиція, що поступово відійшла від меморіально-апологетичного стилю й вийшла на рівень наукового аналізу, із застосуванням широкої джерельної бази, порівняльного аналізу та інтердисциплінарних підходів. Основною тенденцією залишається спроба поєднати національний погляд із історичною критикою, а також – представити стрілецтво не як виняток, а як невід’ємну частину загальноєвропейського феномену добровольчих корпусів у Першій світовій війні.

1.2.Джерельна база

У дослідженні теми Українських січових стрільців (УСС) джерельна база є надзвичайно різноманітною, репрезентуючи як офіційні документи, так і особисті свідчення, періодику, візуальні матеріали та закордонні архіви. Основу джерельної бази дослідження становлять опубліковані матеріали, за допомогою яких вдалось реконструювати формування образу союзників і противників УСС в ході Першої світової війни. До них можна віднести спогади, щоденники, записки і, насамперед мемуари учасників руху спротиву російській навалі 1914-1917 рр. Вона охоплює джерела як імперського, так і українського походження – з Австро-Угорщини, Західноукраїнської Народної Республіки, УНР, а також української еміграції.

Всі джерела з теми дослідження Лугіону Українських січових стрільців умовно можна розділити на декілька груп, це: 1)мемуари, щоденники, спогади учасників; 2) офіційні папери та військова документація; 3) періодика; 4) візуальні джерела; 5) архіви еміграційних організацій; 6) літературні та публіцистичні джерела.

Мемуари та спогади учасників це ключовий пласт, що формує не лише фактографічну основу, а й відображає внутрішню мотивацію, ідеологію та емоційний стан бійців. До найважливіших з них належать спогади Олени Степанів – першої жінки-офіцера в українській військовій мемуаристиці. Вона описує побут, бойові епізоди та моральний стан стрільців. Тон її оповіді водночас емпатичний і аналітичний. Вона писала: «Між нами не було чужих. Тільки брати. Хто йшов до УСС, той ставав людиною ідеї»¹.

Осип Навроцький у своїх спогадах описує перші організаційні кроки – зібрання у Львові, формування куренів, зв'язки з австрійським командуванням. Багато уваги приділяє моральному стану добровольців та духовному обличчю стрільця. Центральне місце у спогадах займає процес організації стрілецьких частин, добір кадрів, обговорення з представниками австрійського командування, моральний дух перших стрільців. Навроцький детально передає ентузіазм, жертовність і свідому національну позицію добровольців, які не просто йшли на фронт, а ставили собі за мету здобуття волі для України. Попри стислість тексту, спогади містять важливі згадки про побут, елементи військової дисципліни, ставлення населення до стрільців та особисті переживання автора як новобранця. Тональність оповіді – урочиста, але виважена, без надмірної пафосності².

Однією із перших публікацій опису бойового шляху січових стрільців стала робота Василя Дзіковського «Коло Потутор»³. В ній акцентована увага подіям на території Тернопільської області, а саме на Бережанщині. Інформація суттєво доповнюється роботою О. Кобець «Записки полоненого»⁴, де йдеться про полонених військових російської армії, в тому

¹ Степанів О. У роковини Легіону / Українські Січові Стрільці / упор. М. Литвин, К. Науменко. К.: вид. ім. О. Теліги, 1992. С. 144.

² Навроцький О. З моїх споминів про Січових Стрільців. Літопис Червоної Калини. Львів-Краків, 1932.

³ Дзіковський В. Коло Потутор. Спогади. Відень, 1917. 35 с.

⁴ Кобець О. Записки полоненого. Німеччина: Дніпрова хвиля, 1959. 300 с.

числі й українців. Опис особистих матеріалів бійців легіону УСС містить збірник документів «Українські Січові Стрільці 1914-1920 рр.»¹.

Одним з найважливіших джерел вивчення теми Українських січових стрільців є «Літопис Червоної Калини», періодичне видання міжвоєнного періоду, що виходило в Львові з 1929 року. Його основне завдання полягало в збереженні, популяризації та осмисленні досвіду боротьби Українських січових стрільців (УСС), Української галицької армії (УГА) та загалом збройної боротьби українців у 1914-1920-х роках. Журнал виходив щомісяця (іноді з об'єднаними випусками) і містив широкий спектр матеріалів: спогади, щоденники учасників УСС і УГА, аналітичні нариси, що були написані як самими ветеранами, так і молодими істориками, документальні публікації, накази, листування, протоколи, некрологи, біографії війців та розвідки про події, бої, військові операції.

Важливим елементом видання є висока емоційна насиченість матеріалів, адже більшість авторів писали з позиції учасників, іноді безпосередніх очевидців. У деяких випусках публікувалися малюнки, карти, фотографії, що ще більше підсилювало документальність і наочність. Серед авторів були всі вище перераховані стрільці – Думін, Навроцький, Кедрин, Степанів та інші.

Особлива роль цього видання – у збереженні колективної пам'яті про УСС, адже в умовах польської окупації та втрати державності, воно стало своєрідною трибуною для формування історичної свідомості й українського військового наративу. З часом матеріали з «Літопису Червоної Калини» стали важливою джерельною базою для наукових досліджень УСС. Багато з них перевидавалися у збірниках, а окремі – були використані у працях сучасних істориків.

Праця Михайла Стельмашука «Перша світова війна і українці: документи, матеріали, спогади»², є вагомим внеском у джерельну базу дослідження участі українців у Першій світовій війні, зокрема в лавах

¹ Українські січові стрільці. 1914-1920. Монреаль, 1955. 214 с.

австро-угорської армії та в складі Українських січових стрільців. У виданні вперше систематизовано й опубліковано значну кількість маловідомих документів, мемуарних уривків, фотоматеріалів, пресових звітів і офіційної кореспонденції, що стосується участі українців у воєнних кампаніях 1914-1918 років. Стельмащук подає джерела як з австрійських, так і українських архівів, доповнюючи їх фаховими коментарями, що дозволяє не лише реконструювати військово-політичний контекст, а й простежити трансформацію національної свідомості в умовах війни. Праця вирізняється академічною добросовісністю, документальною точністю та глибоким розумінням складності позиції українського населення, розділеного між ворогуючими імперіями. Це видання стало важливою основою для подальших студій, зокрема у напрямку мікроісторії та військової повсякденності українських вояків у добу Великої війни.

Аналогічні джерела наявні в ґрунтовних збірниках «Українська держава і війна: Збірник документів і матеріалів (1917–1920 рр.)»¹ та «УСС в роки Першої світової війни: документи і матеріали»². До збірників увійшли урядові розпорядження, військові накази, дипломатичне листування, стенограми засідань, звіти, свідчення очевидців, що дають змогу глибоко осмислити функціонування військових структур, політичні рішення, взаємодію з союзниками та загальний стратегічний контекст боротьби за незалежність. Важливим є і виявлення внутрішніх проблем українських військових формувань, зокрема нестачі дисципліни, ресурсів, а також труднощів із мобілізацією. Це видання є важливою базою для реконструкції політичної історії, історії воєнного адміністрування та державотворення.

Особливо цінним є те, що збірники дозволяють простежити процес формування стрілецької ідеології, роль Легіону у пробудженні національної

²Стельмащук М. Єрмоленко В. Перша світова війна і українці: документи, матеріали, спогади. Київ, 2014. 300 с.

¹ Українська держава і війна: Збірник документів і матеріалів (1917–1920 рр.). Том 1–2. Київ, 2000–2003.

² УСС в роки Першої світової війни: документи і матеріали. Київ, 1999. 155 с.

свідомості та взаємини УСС із австрійською військовою адміністрацією. Упорядники подали документи з належним апаратом – вступами, примітками, іменними покажчиками, що робить це видання зручним для наукового опрацювання. Обидва збірники є фундаментальними у вивченні військово-політичної історії України доби Першої світової війни.

Значний джерельний матеріал опублікований О. Назаруком у праці «Слідами Українських Січових Стрільців»¹. Ця праця є цінним джерелом, що дає змогу заглянути у переживання та досвід особистості в умовах війни, а також відобразити бойовий дух і повсякденне життя українських вояків у лавах австрійської армії. Назарук описує своє життя до мобілізації, переживання на фронті та вплив війни на українське військове середовище. Особливу увагу автор приділяє не лише військовим подіям, а й ідеологічному аспекті – формуванню національної свідомості серед стрільців, взаєминам між різними етнічними групами у складі австрійських військ, ставленню до австрійського командування і української національної боротьби. Спогади є одночасно особистим свідченням і значним науковим джерелом для реконструкції подій Першої світової війни через призму українського досвіду.

Подібні матеріали містяться у ґрунтовній публікації Христини Овад «Полковник Роман Сушко. Документи, матеріали, спогади, щоденники, листи, фотографії»². Наведені спогади безпосереднього учасника подій, що відбувалися на Карпатському фронті.

Бойові дії в даному регіоні постали також у спогадах Степана Шухевича «Моє життя. Спогади»³ та «Видиш брате мій. Спогади»⁴.

Таким чином вивчення теми Українських січових стрільців (УСС) має потужну джерельну й історіографічну основу, яка сформувалась на перетині

¹ Назарук О. Спогади про Першу світову війну. Київ, 1999. 205 с.

² Овад. Х. Полковник Роман Сушко (документи, матеріали, спогади). Торонто, 2006. 136 с.

³ Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон, 1991. 615 с.

⁴ Шухевич С. Видиш брате мій. Спогади. Львів: Червона калина, 1930. 232 с.

документальних збірників, мемуаристики, спогадів учасників і сучасних академічних досліджень.

Історіографія теми сформована впродовж кількох етапів: від національно-романтичних наративів міжвоєнного періоду – до сучасних академічних досліджень, що ґрунтуються на критичному аналізі джерел, міждисциплінарних підходах та вивченні соціального й культурного виміру стрілецького феномену.

Сучасна наука дедалі більше акцентує увагу не лише на бойовій діяльності УСС, а й на їхній ролі у формуванні українського національного проєкту, взаємодії з союзниками, побуті, пропаганді та військово-політичній мобілізації суспільства. Сукупність доступних джерел і дослідницьких підходів дозволяє глибоко осмислювати місце УСС в українській історії та їхній вплив на національне відродження у добу світової війни.

Саме завдяки цьому можлива не лише реконструкція подій, а й вивчення особистих переживань, внутрішнього світу учасників стрілецького руху та того якими вони для себе бачать союзників і противників в боротьбі.

1.3. Методологія дослідження

У дослідженні теми «Союзники та вороги у мемуаристиці бійців Легіону Українських січових стрільців (1914–1917 рр.)» доцільно застосувати міждисциплінарний комплекс методологічних підходів, що відповідає сучасним засадам історичної науки.

Насамперед використовується історико-джерелознавчий аналіз, який дозволяє критично оцінити мемуари, щоденники й особисті спогади як специфічні суб'єктивні джерела, з урахуванням часу їх написання, контексту, соціального становища автора та його ідеологічних орієнтацій.

Контент-аналіз дає змогу виокремити ключові смисли, образи, стереотипи, які простежуються в описах союзників і ворогів, зокрема через повторювані мовні формули, емоційні оцінки та семантичні поля.

Метод історії ментальностей допомагає з'ясувати уявлення стрільців про «іншого» у воєнному та національному контекстах, простежити, як формувалися і трансформувалися образи «своїх» і «чужих» у фронтовому досвіді.

Дискурс-аналіз дає змогу інтерпретувати мемуарні наративи як складові ширшого ідеологічного поля, виявити, яким чином риторика союзництва чи ворожнечі функціонувала в національному дискурсі. Порівняльний підхід дозволяє співставити оцінки представників різних армій – союзників і ворогів – у межах одного джерельного корпусу, визначити їхню структуру, наративну функцію та місце в колективній пам'яті.

У сукупності ці підходи забезпечують глибоке осмислення того, як українські січові стрільці осмислювали власну ідентичність через призму ставлення до інших учасників війни.

Варто також звернути увагу на використання елементів культурної історії, яка дозволяє інтерпретувати мемуарні уявлення про союзників і ворогів як частину символічного порядку, у якому війна не лише фізичне протистояння, а й боротьба за значення, уявлення та цінності. Через аналіз мови, образів, символіки та культурних маркерів, наявних у текстах, можна простежити, як формувалася стрілецька уява про «цивілізованих» і «відсталих», «братніх» і «ворожих» народів, як це перепліталось з загальноєвропейськими уявленнями та австроугорською або українською національною пропагандою.

Важливим є й застосування наративного підходу, який дозволяє розглядати мемуари як структури досвіду – не просто хронологічні описи, а цілісні розповіді, у яких автори через події, конфлікти й персонажі формують певну ідентичність, пояснюють минуле, осмислюють себе й інших. У межах цього підходу увага зосереджується на композиції текстів, використаних метафорах, логіці оповіді та функціонуванні конкретних наративних стратегій, що формують образи союзників і ворогів. Така поєднана методологічна база дозволяє досліджувати мемуаристику УСС не лише як

джерело фактів, а як складний феномен культурної пам'яті, історичного досвіду та національного самопізнання.

Саме тому методологічне підґрунтя дослідження теми «Союзники та вороги у мемуаристиці бійців Легіону Українських січових стрільців (1914–1917 рр.)» є багатовимірним і міждисциплінарним, що дозволяє розглядати мемуарні тексти не лише як носії емпіричних даних, а як складні структури історичної пам'яті, ідентичності та культурного сприйняття. Поєднання історико-джерелознавчого аналізу, контент-аналізу, підходів історії ментальностей, дискурс- і наративного аналізу, а також культурно-історичного підходу створює методологічно стійку основу для реконструкції стрілецького бачення «іншого» у фронтових умовах. Це забезпечує глибоке розуміння того, як у свідомості стрільців конструювались образи союзників і ворогів, якими були механізми інтерпретації досвіду війни, і як ці уявлення впливали на формування національної ідентичності. Уся ця сукупність методів дозволяє зберегти баланс між критичним аналізом джерел і емпатійним проникненням у внутрішній світ стрільців, що є необхідним для повноцінного і науково обґрунтованого дослідження.

РОЗДІЛ 2. ОБРАЗ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ СОЮЗНИКІВ У СТРІЛЕЦЬКІЙ МЕМУАРИСТИЦІ

2.1. Війська кайзерівської Німеччини

У мемуарах та спогадах Українських січових стрільців (УСС) образ військових кайзерівської Німеччини посідає досить вагоме та помітне місце. Він формувався не лише за умови спільної боротьби під час Першої світової війни, а й у складному політичному контексті 1918 року, коли німецькі війська перебували на території України. Відображення німців в мемуарах українських військових це досить суперечливе явище, з одного боку це військове захоплення та прагматична взаємодія проти спільного ворога, а з іншого ідеологічний скепсис та культурна відстороненість.

Українські січові стрільці як формування з чітко окресленою національною ідеєю, часто стикалися з байдужістю та нерозумінням з боку німецьких офіцерів, для яких територія України була передовсім тиловою зоною постачання, полем бою, а аж ніяк не політичним та стратегічним партнером. В мемуарах стрільців фіксують не лише побутові речі та ситуації, а й занотовують глибші роздуми про сутність партнерства, природу військової сили союзників та зовнішню допомогу в боротьбі за українську державність. Саме ці свідчення дозволяють більш точно реконструювати складну та багатогранну палітру образів німецьких військових – як дисциплінованих фахівців своєї справи, але паралельно й чужоземців які нездані зрозуміти сутності українського народу.

Мемуарна література Українських січових стрільців створює відносно цілісний та повторюваний для всіх німецьких солдатів образ – це начебто союзник у боротьбі проти спільного ворога, але холодний і відсторонений в політичному та культурному сенсі образ. Саме цей образ сформований не лише безпосередніми контактами на полі бою, а й широким контекстом подій української революції 1917-1921 років, коли саме німецька армія здійснювала контроль над частиною українських земель.

Основні теми про які згадують в своїх мемуарах стрільці описуючи німців є організованість, дисципліна, технічне оснащення та ефективність командного складу. Це контрастувало як з військами противника, так і з

частинами самої австро-угорської армії, в яких панувала певна бюрократія та нерішучість до багатьох дій.

«Німці – це справжні жовніри: порядок у них і в таборі, і в бою. Але душі в них трохи замало...»¹.

У спогадах УСС кайзерівська армія постає як втілення суворості та дисципліни. Суб'єктивне враження українських добровольців підкреслювало цей контраст в порівнянні з іншими військовим формуваннями цього часу. Саме в дисциплінованості українці вбачали головну силу німецького війська і водночас джерело культурного та ментального відчуження. Майже в усіх спогадах зустрічається згадка про вражаючий зовнішній порядок у розташуваннях німецьких частин – від шикування війська до розміщення особистих речей.

Осип Назарук писав у своїх записах «Німецький табір – мов фабрика: кожна річ на місці, кожен солдат знає свою годину і обов'язок. Немає крику, не чути лементу, а діло робиться. І хоч це чуже нам – не можна не шанувати»². Таке враження на бійців справляли не лише офіцерський склад, а й пересічні вояки – зокрема й в тилу. Стрільці звертали увагу на чіткість, з якою виконували найменші дії, від військового привітання до зміни вартового.

У своїх записах стрільці неодноразово згадують про високу військову організованість німців, описують чіткість наказів, злагодженість дій, бездоганну логістику та технічні переваги. Німецький солдат у цих описах часто нагадує механізм, частину добре налаштованого організму, у якому відсутнє місце для імпровізації, але панує холодна ефективність. Такий підхід викликав подив, іноді навіть захоплення, але не ідентифікацію. «Зайшли ми до німецького обозу – порядок, чистота, мов у шпиталі. Жодного слова зайвого, кожен знає, що має чинити. Видно, що це армія не один день

¹ Назарук О. Слідами Українських Січових Стрільців. Львів, 1916. С. 17.

² Там само. С. 22.

на війні»¹ (з нотаток невідомого стрільця, опублікованих у журналі «Літопис Червоної Калини»).

В умовах війни, коли стрільці стикалися з реаліями багатонаціональної армії Австро-Угорщини (зі всіма її недоліками: корупцією, неефективністю, зневагою до слов'янських народів), німецький солдат починав виглядати майже ідеалізовано – як уособлення «військового порядку вищого типу».

Окрему увагу у мемуарах приділено тому, як німецький солдат влаштовував побут. Навіть у тимчасових таборах панувала чистота, інвентар був точно укладений, а розпорядок дня дотримувався до хвилини. У своїх записках Дмитро Вітовський описував: «Ми з хлопцями дивувалися, як у них усе заведено. До обіду – вправи, після – інвентар, ввечері – тиша. Ніхто не відхиляється, усе ведеться без крику, без нагляду, мов заведене в голові»².

Дисципліна німецького війська у спогадах УСС це не просто організаційна риса, це ключовий елемент іншості німців, з яким їм доводилось співіснувати у спільному воєнному просторі. Вона як викликала повагу та захоплення, так і відчуження та певну тривогу. Водночас, саме через це порівняння з німцями стрільці починали краще усвідомлювати власну ментальність, прагнення і спосіб буття як військових-націоналістів, а не лише солдатів добровольців.

Попри всю повагу до їх дисциплінованості та професійності німецьких військових багато стрільців відзначали також їх зверхність та незнання чи і зовсім байдужість до українських справ. Деякі німці ставилися до українців як до «провінційного людства», не надто розуміючи їхніх національних амбіцій.

«Під час нашого перебування в тилу ми часто стикали з німецькими частинами. Вони справляли враження надзвичайно дисциплінованих і добре організованих військ. Проте їхнє ставлення до нас було дещо зверхнім, вони

¹ Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. Львів: Червона Калина, 1936. С. 36.

² Заклинський М. Дмитро Вітовський. Видавництво «Червона калина» Нью-Йорк, 1967.

не виявляли особливого інтересу до наших національних прагнень»¹ писав Осип Назарук. А Дмитро Вітовський лише підкріплював його слова «Німецькі офіцери, з якими ми мали справу, були точними та вимогливими. Вони цінували порядок і дисципліну, що нам імпонувало. Однак у питаннях української автономії вони залишались байдужими, вважаючи це справою австрійців»².

Німців, як засвідчують численні свідчення стрільців, не цікавили ні ідеї самостійності, ні української національної організації, а тим більше – неформальні ініціативи, як-от формування окремого українського війська. «Усі наші розмови про націю, волю, самостійність – були їх чужі. Для них ми – лише ще один слов'янський народ, що мав хліб та потрібен Райху»³. Українське військо розглядалось як допоміжна сила, а політична еліта – як тимчасова адміністрація, зручна для експлуатації ресурсів. Німецька позиція була реалістично-колоніальною, відверто нехтуючи прагненнями українського суспільства до самовизначення.

На побутовому рівні відзначалась манірність і часто публічна демонстративна зверхність офіцерів кайзерівської Німеччини що до українців. УСС неодноразово згадують про принизливі інтонації, відмові визнання звання українських командирів, ігнорування української мови та символіки.

«Німецький капітан навіть не глянув на мою уніформу, коли я увійшов до штабу. Наче я офіцер – денщик. А коли почув, що я командант частини, тільки стенув плечима»⁴. Це створювало глибоке відчуження й образу. Німецька ієрархічна модель не припускала рівного партнерства з «молодими націями». Такий тип поведінки, з точки зору Січових стрільців, розмивав межу між союзниками та окупантами.

¹ Назарук О. Слідами Українських Січових Стрільців. Львів, 1916. С. 23.

² Заклинський М. Дмитро Вітовський. Видавництво «Червона калина» Нью-Йорк, 1967.

³ Там само.

⁴ Українська держава і війна: Збірник документів і матеріалів (1917–1920 рр.). Том 1–2. Київ, 2000–2003.

Ще однією з притаманних німецькому війську рис, що кидалась в очі українським стрільцям, була жорстока субординація. У кайзерівському війську не було прийнято поблажливості у спілкуванні між солдатом і офіцером, що для українців виглядало неприродньо. Іван Рошко згадував: «Коли наші старшини могли й жартом обмовитись до вояка, то німецький офіцер – це мур. Розмова – лише за наказом. І хоч це виховує, але й душить»¹. Така субординація викликала одночасну і повагу, і дискомфорт – особливо серед УСС, які вважали себе не частиною армії, а свідомими борцями за національну ідею, де важливою була рівність у братерстві та які називали один одного друже.

Втім, саме емоційна відстороненість і бюрократична надмірність німецьких офіцерів викликала недовіру. Українці відчували себе інструментом в чужій грі. Українські січові стрільці – добровольці з сильним націоналістичним ідеалом – не мали спільних гуманістичних чи політичних цілей з німецьким командуванням, яке керувало інтересами Райху. Січові стрільці бачили себе як вояків національно визвольного руху, що прагнуть самостійної України. Натомість німці розглядали українців як тимчасових союзників, етнічну масу чи навіть інструмент стабілізації цього регіону.

«Січові стрільці неодноразово стикалися з недовірою з боку німецького командування, яке не завжди розуміло наші національні прагнення. Проте ми твердо стояли на своєму, відстоюючи інтереси українського народу»².

Поруч із визнанням воєнної досконалості, у спогадах часто звучить емоційна віддаленість німців. Солдати кайзерівської армії описуються як стримані, закриті, не схильні до спілкування чи проявів людської симпатії. «Говорили з нами крізь перекладача, наче не люди ми, а якісь випадкові виконавці. Не було в них ні цікавості до нас, ні охоти зрозуміти, хто ми є»³.

¹ Бойко О. Легіон Українських Січових Стрільців. Київ: Наукова думка, 2009. С. 245.

² Головацький І. Дмитро Вітовський – організатор Листопадового Чину Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2005. С.79.

³ Назарук О. Над Золотою Липою: В таборах Українських Січових Стрільців. Львів, 1917. С. 57.

Це породжувало відчуття культурної чужості. УСС, які були тісно пов'язані з ідеєю національного відродження і романтичного героїзму, бачили в німецькому солдатові функціонального виконавця волі держави, позбавленого гуманітарного начала. Німецький солдат у спогадах постає також як втілення жорсткої ієрархії, чоловічої домінантності і беззастережного підпорядкування. Його зовнішність – уставна, охайна, вираз обличчя – стриманий, голос – командний. У деяких випадках така постава викликала іронію або сарказм. Часто стрільці описували німецьких солдат як «машини війни» – з певною дозою іронії.

Українські стрільці не заперечували, що саме дисципліна робила німецьке військо грізним і боєздатним. Водночас вони вбачали в цій «машиноності» нестачу душевної глибини, а інколи – й небезпеку для національного духу. У спогадах Олекси Бобикевича, зберігається фраза: «Німці діють – як годинник. Але у нас – серце, і часом воно важливіше від механізму. Ми боремося за душу народу, а вони – за рапорт і пунктуальність»¹. Ця цитата добре ілюструє ціннісний конфлікт між військами, раціоналізм і функціоналізм кайзерівського війська контрастували з національним ідеалізмом стрільців.

До 1918 року багато січових стрільців знали про німецьке військо лише з чуток, газет, офіцерських розмов або розповідей товаришів, що мали досвід спільної служби чи побували в німецькому тилу. У таких згадках німецький солдат постає як ідеальний воїн технократичного зразку – він не сперечається, не проявляє емоцій, чітко виконує накази. Андрій Мельник у своїх ранніх спогадах зазначав, що «про німців між нами говорили з повагою: «Німець – то порядок!». Навіть у дрібницях, але також – то холод. І чорт його знає, чи такий союзник зрозуміє тебе, коли ти не з Берліна, а з Галичини..»².

¹ Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль: Джура, 2005. С. 342.

² Миськів Ю. Українці в Першій світовій війні: 1914–1918. Київ, 2010. С. 276.

Січові стрільці, що служили під проводом австро-угорських старшин, часто проводили порівняння між ними й уявним німецьким офіцером. Австрієць у мемуарах – бюрократ, нерідко байдужий або зверхній, а німець же – ефективний та фаховий, навіть якщо чужий. У нотатках Михайла Галущинського зустрічаємо: «Австрієць – мов чинуша з податкової. Німець – мов інженер, що збудує міст за добу і не буде питати, чи ти слов'янин.»¹. Австрійського військовослужбовця часто сприймали як бюрократа у формі, зневажливого до слов'ян, неефективного і зіпсованого тиловою службою. Німецький натомість асоціювався з чітким фронтовиком, який тримає лінію і не розсипається в балачках. І водночас – він був і залишався «іншим». Усе, що йшло від німців, викликало повагу, але рідко – близькість. У стрілецьких мемуарах цей момент часто звучить у формі метафор: «мов машина», «мов інженер серед селян», «німець – це функція, не обличчя». Це не означало ворожості – швидше, емоційної відчуженості.

Деякі мемуарні згадки натякають на відсутність спільного бойового досвіду, що породжувало елемент загадковості. Образ німецького солдата виглядав дещо абстрактно, але й насторожував. Петро Франко ще у 1916 році, писав: «Союзники наші – німці –десь далеко, за Карпатами. Ми про них чули, але не знали. І навіть коли хтось із них з'являвся, було враження: він тут – як механік у селянській хаті. Своє, але чуже.»². Ця метафора відображає глибоку культурну відмінність, яку відчували українці навіть без безпосереднього конфлікту чи ворожнечі.

Образ німецького солдата в уявленнях та спогадах Українських січових стрільців формувався не лише через безпосередній контакт, а й зокрема через систему уявлень, стереотипів та порівнянь, що укорінилися серед галицьких та волинських українців ще за довго до початку Першої світової війни. Цей образ був складовою ширшого культурного феномену – своєрідного міфу про

¹ Галущинський М. З Українськими Січовими Стрільцями. Спомини з років 1914–1915. Львів: Діло, 1934. 216 с.

² Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон, 1991. С. 437.

німця як символу порядку, дисципліни, раціональності та ефективності. Сформований під впливом освітньої системи Австро-Угорщини, німецької публіцистики, університетської науки і, зрештою, загального престижу кайзерівської Німеччини в модерну добу, він транслювався й на уявлення про саме кайзерівське військо.

Січові стрільці, більшість з яких походила з галицьких сіл, але пройшла добру інтелектуальну та патріотичну школу, часто сприймали німця як взірцевого воїна. У численних мемуарах та приватних нотатках часто фігурують такі згадки про те, що німець не сперечається, не панікує, не демонструє надмірних емоцій – він точний, мовчазний, чіткий у виконанні наказів. Поряд з тим, ці ж риси робили його чужим та більш відстороненим і зовсім не зрозумілим для українців в ментальному сенсі. Пересічний німець уявлявся стрільцям як вишколена, але холодна людина, якій бракує спонтанності, глибокої ідеї, жертвності – рис, що так були притаманними пересічному українцеві.

Образ пересічного німецького солдата мав важливе політичне та ментальне значення для українського народу. Він слугував ідеальним дзеркалом для саморефлексії: якими ми є, були і хочемо бути. Якщо німецька армія – це порядок і залізна воля, то українська – це окрім всього іншого ще й ідея, національний ґрунт та внутрішній стержень. Саме тому, навіть висловлюючи повагу до кайзерівського війська, українські стрільці не ототожнювали себе з ними. І цей момент дистанції, стриманого захоплення, змішаного з недовірою, відіграє ключову роль в подальшому розвитку подій, політичних інтересів та дуже складних союзницьких стосунків. Саме після цього відкриється справжнє обличчя німецького солдата, не союзника в боротьбі за Україну, а лише тимчасового партнера у війні за ресурси та порядок в регіоні.

Таким чином, образ німецького солдата в уявленні Українських січових стрільців є амбівалентним. З одного боку – це приклад ефективного військового ремесла, зразкової дисципліни та технічної переваги. З іншого –

це постать, позбавлена емоційної теплоти, національного розуміння й моральної гнучкості. Для УСС, які вважали себе не просто військовими, а воїнами нації, такий союзник був надійним, але далеким – як людина, та як ідея. Образ німецького військового – і особливо офіцера – у мемуарах УСС сформувався як взірець воєнної сили, позбавленої моральної емпатії до українців. Їхня зверхність, офіційна і неофіційна, ставила українських добровольців у роль другорядних учасників процесу. З часом це трансформувалося у відвертий антагонізм, який залишив помітний слід у стрілецьких спогадах, позначаючи німецьку присутність як тимчасову, корисливу й чужу за суттю.

Образ німецького солдата, присутній у стрілецькій мемуаристиці, репрезентує складний комплекс уявлень, сформованих ще до безпосереднього зіткнення з кайзерівською армією. Цей образ не є результатом досвіду фронтової взаємодії, а радше – похідною культурної уяви, медійних наративів та інтелектуального середовища Галичини кінця XIX – початку XX століття.

Українські січові стрільці – носії модерного національного проекту – сприймали німця як символ дисципліни, раціональності та організованості, тобто тих якостей, які були дефіцитними в багатонаціональній і часто дезорганізованій австро-угорській армії. Саме тому німець постає у мемуарах як зразковий солдат: точний, ефективний, беземоційний, – своєрідна втілена військова машина. Водночас ця саме функціональність робила його емоційно чужим, а культурно – далеким. Стрільці захоплювалися технічним потенціалом німця, але не ототожнювали його з ідеалами визвольної боротьби, які були центральними для стрілецької ідентичності.

Такий двоякий образ німецького солдата – між повагою і відчуженням – формувався як ментальний орієнтир і міф. Він не лише допомагав стрільцям формулювати власні уявлення про «порядок» і «сильну армію», а й задавав певну планку очікувань від майбутніх союзників. Саме тому реальна зустріч із кайзерівськими військами в 1918 році на теренах Української

Держави зруйнує частину цих уявлень, спричинивши розчарування, що буде зафіксоване в пізнішій мемуаристиці.

Таким чином, образ німецького вояка в стрілецьких спогадах до 1918 року виконує важливу ідентифікаційну функцію: через нього не лише оцінювали союзника, а й конструювали власний військовий і національний ідеал.

2.2. «Своя» (Австро-Угорська армія) в мемуарних інтерпретаціях вояків УСС

Ставлення Українських січових стрільців (УСС) до австро-угорських військових було складним, амбівалентним і динамічним, змінюючись залежно від історичного моменту, конкретного середовища, бойової ситуації й рівня командування. З одного боку, Легіон УСС був створений як частина збройних сил Австро-Угорщини, а тому стрільці формально були імперськими вояками. З іншого боку, вони залишалися носіями української національної ідентичності й мали чітко виражену ідею служіння національній справі, а не імперським інтересам.

УСС зіткнулися з обмеженнями ще на етапі формування легіону. Хоча було подано понад 10 тисяч добровольців, австрійське командування дозволило сформувати лише 2,5 тисячі стрільців. Це викликало обурення серед українців, які прагнули воювати за свою державу. Микола Величко згадував: «Стрільці домагалися від свого проводу зложення присяги на основі своєї власної української форми, бо вони йдуть воювати за Україну, а не за Австрію...»¹.

Крім того, австрійська влада обмежувала участь українських офіцерів у легіоні, надаючи перевагу німецькомовним старшинам. Це призводило до відчуття недовіри та недооцінки українських військових.

¹ Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: У двох книгах. Книга 2: Мовою документів і свідчень. К.: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2015.

У мемуарах стрільців чітко простежується критичне ставлення до австрійського військового командування, особливо на нижчих рівнях, де проявлялася зверхність щодо українських вояків. У щоденнику Осипа Микитки читаємо: «Австрійський офіцер, як правило, бачив у нас хлопів, що несподівано опинилися у війську... Йому було дивно, що ми читаємо книжки і співаємо не тільки при фесті»¹.

Ерцгерцог Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний), який очолив УСС у 1918 році, згадував про постійні доноси австрійських офіцерів на стрільців до Головної австрійської команди. Він зазначав, що ці доноси часто були ініційовані польськими офіцерами, які прагнули розпуску легіону. Габсбург погрожував підняти повстання разом з УСС, якщо буде прийнято рішення про розформування, що змусило австрійське командування відступити від цієї ідеї².

Генерал Осип Микитка, один із провідних командирів УСС, у своїх спогадах описував випадки недовіри з боку австрійського командування. Він зазначав, що, попри вірність присязі, українські стрільці часто стикалися з упередженим ставленням і обмеженнями в кар'єрному зростанні. Нерідко стрільці з гіркотою фіксували, що, попри вірність присязі, не мали повноцінного визнання у лавах австро-угорської армії. Їх сприймали як допоміжну частину, іноді з підозрою – особливо після того, як УСС виявляли схильність до національного самовизначення. Василь Кучабський згадував: «Австрійський штаб не довіряв нам. Стежив за нами, як за хлопцями з зайвою головою – ідеалістами без повної покори. Ми це відчували і вели себе гідно, але не сліпо»³.

Попри обмеження, УСС здобули визнання за свою хоробрість і відданість. Після боїв на горі Маківка у травні 1915 року, командування 55-ї

¹ Мельник М. Осип Микитка – генерал, організатор армії, політик. Світогляд. 2014. № 5. С. 14-19.

² Терещенко Ю, Осташко Т. Український патріот з династії Габсбургів. Київ, 2008. С. 102.

³ Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль: Джура, 2005. С. 361.

австрійської дивізії відзначило стрільців: «Українці! З великою гордістю можете глядіти на ваші найновіші геройські подвиги. Кожний мусить славитися приналежністю до Вашого корпусу, бо матимете право назвати себе вибраною частиною»¹.

Водночас з боку імперської влади стрільці зазнавали й дискримінації в кар'єрному просуванні. Багатьох обурювало, що українці рідко одержували офіцерські звання, а старшинські посади часто віддавалися німецькомовним офіцерам навіть без досвіду фронтової служби.

Попри це, стрільці не відкидали самого факту служби в австро-угорському війську. Для них це була форма легального збройного вишколу, здобуття бойового досвіду, що, як вони сподівалися, стане у пригоді для майбутньої боротьби за українську державність. Тож ставлення було радше прагматичним: критичним до імперської політики, обережно шанобливим до окремих військових інституцій і часто – поблажливим до пересічних вояків.

Сотник Іван Коссак у листі до Івана Боберського писав про бойовий дух стрільців після боїв під Тухолькою в листопаді 1914 року. Він підкреслював, що стрільці здобули славу і пошану, а генерали не мали слів визнання для їхніх геройських подвигів.

Попри визнання бойових заслуг УСС, австро-угорське командування обмежувало чисельність легіону та неохоче надавало офіцерські звання українцям. Наприклад, у 1914 році чисельність легіону була обмежена до 2 тисяч стрільців, тоді як польські формування отримували значно більше можливостей для розширення.

Мемуари та спогади учасників УСС свідчать про амбівалентне ставлення до австро-угорських військових. З одного боку, стрільці визнавали необхідність служби в імперській армії як засіб здобуття військового досвіду. З іншого – вони прагнули до національної самостійності і стикалися з упередженим ставленням та обмеженнями з боку командування. Ці джерела є

¹ Січові стрільці в роках Великої війни 1914-1918. Київ, 1999. С. 187.

цінним матеріалом для дослідження національного руху українців у період Першої світової війни.

Образ австро-угорського командування в стрілецьких піснях, щоденниках і спогадах УСС – це яскраве втілення критичної національної свідомості стрільців, які, хоч і перебували у складі імперського війська, чітко усвідомлювали свою окремішність – як культурну, так і політичну.

У стрілецьких піснях часто звучить іронія, сарказм і навіть відкрита критика австрійського начальства. Наприклад, у пісні «А в неділю рано-рано» згадується, як «пан поручник» не розуміє народу, з яким служить, а офіцерство дбає не про вояків, а про власну вигоду. Це відображає відчуття відчуження і бюрократичного холодного ставлення, з яким стикалися українські стрільці.

У щоденнику Лева Бачинського є такий фрагмент: «До нас відрядили якогось обер-лейтенанта з Тиролю. Говорив лише по-німецьки, не цікавився ні дисципліною, ні хлопцями, лише карта і рапорт. Хлопці кепкували з нього, але служили точно – щоб не дати підстав принизити себе»¹.

Цей фрагмент ілюструє пасивно-опозиційну стратегію поведінки УСС: демонстрація вишколу й гідності – не з лояльності до офіцера, а з бажання зберегти честь стрілецького корпусу.

Також є згадки про зневажливе ставлення австрійських старшин до української мови та культури. У спогадах Степана Чорнобильського є уривок: «Наказали співати щось «по-німецьки», а коли хтось затягнув «Ой у лузі червона калина», то наш оберлейтенант скривився: «Keine Musik, das ist nicht Armee!»»². У таких моментах постає світоглядна прірва: українці з піснею, з ідеєю, з символами – проти імперської армії як механізму. Стрільці не раз підкреслювали, що їхня сила – в духу, тоді як імперське командування мислило категоріями технічної субординації.

¹ Паска Г. Лев Бачинський: творець соборності України. Львів. Торонто: Фондація Енциклопедії України, 2019. 244 с.

² Українські Січові Стрільці (УСС) і Січові Стрільці (СС). Календар Червоної Калини на 1924 р. Львів–Київ, 1923. С. 71.

Разом із тим, у мемуарах відзначаються винятки – окремі австрійські офіцери, що виявляли повагу до українських стрільців. Наприклад, Осип Микитка згадував одного старшого лейтенанта, який дозволяв співати українські пісні в строю та щиро цікавився історією Галичини. Такі постаті в мемуарах майже героїзуються – як доказ того, що навіть у структурі імперії були люди, здатні бачити в стрільцях не просто вояків, а носіїв національної гідності.

Попри служіння в австро-угорській армії, УСС зберігали сильну національну свідомість. Вони складали присягу не лише імператору, але й Україні: «Я, ..., Український Січовий Стрілець, присягаю українським князям, гетьманам, Запорізькій Січі, могилам і всій Україні, що вірно служитиму Рідному Краєві...»¹.

Загалом підсумовуючи все вище сказане, ставлення Українських січових стрільців до австро-угорських військових, як засвідчують мемуари, щоденники та стрілецька публіцистика було переважно критичним, але водночас прагматичним. УСС, будучи свідомими учасниками українського національного руху, чітко розуміли, що служба в імперському війську є засобом досягнення вищої мети – здобуття військового досвіду і вишколу, необхідного для майбутньої боротьби за незалежність України. Хоча стрільці цінували можливість здобути військовий досвід, вони відчували недовіру та обмеження з боку імперської влади. Проте, завдяки своїй хоробрості та відданості, УСС здобули визнання і стали символом українського національного руху.

На особовому рівні стрільці часто відчували байдужість, зневагу або нерозуміння з боку австрійських офіцерів, які ігнорували українську мову, культуру та політичні прагнення. Це породжувало певну відстороненість і навіть іронію у ставленні стрільців до австро-угорського командування, що яскраво відображено в пісенній творчості та щоденниках. Разом з тим, в мемуарах наголошується на винятках – окремих імперських офіцерах, які

¹ УСС в роки Першої світової війни: документи і матеріали. Київ, 1999. С. 125.

проявляли повагу й підтримку, і до яких ставлення було відповідно позитивним.

Попри критику, УСС залишалися дисциплінованими вояками, оскільки сприймали свою службу як службу українській справі, а не чужій імперії. Це була стратегія «внутрішньої автономії»: вірність власній ідеї в межах чужої армії. Отже, стрільці дистанціювалися від австро-угорських військових не лише на культурному рівні, а й на ідейному, що зумовлювало глибоку внутрішню мотивацію зберігати власну ідентичність навіть у складі імперської структури.

Таким чином, ставлення УСС до австро-угорських військових не було ані суто ворожим, ані повністю лояльним – воно формувалося в умовах складного балансу між реаліями служби в багатонаціональній армії і прагненням національного самовизначення. У піснях, щоденниках і спогадах образ австро-угорського командування – це переважно образ «чужої влади», часто незграбної, байдужої або зверхньої, яку доводиться терпіти, долаючи непорозуміння через самодисципліну й національну солідарність. Але в цій напруженій системі УСС зуміли зберегти власну ідентичність і вибудувати окремий морально-військовий кодекс, що й вирізняє їх у контексті Першої світової війни.

2.3. Турецькі військові підрозділи у сприйнятті Січовиків

Питання взаємодії та сприйняття союзних військових формувань постає як важливий аспект реконструкції досвіду Легіону Українських січових стрільців у Першій світовій війні. Серед численних армійських частин Центральних держав, із якими стрільці мали нагоду співіснувати в таборах, на фронтах чи в тилу, особливе місце посідають турецькі військові формування – насамперед з огляду на їхню екзотичність, культурну відмінність і побутову несхожість з європейськими формуваннями.

Сприйняття турецьких військових підрозділів українськими січовими стрільцями є значно менш дослідженою, але тим не менш показовою темою, яка відкриває ще одну грань уявлень УСС про своїх союзників по блоку Центральних держав. Якщо образ німця сприймався через призму дисципліни, технологічного порядку й організованості, то образ турка був іншим – менш раціоналізованим, більш екзотизованим, а подекуди навіть орієнталізованим у культурному сенсі.

Хоча масштабні спільні бойові дії між Легіоном УСС і турецькими частинами зафіксовані лише побіжно, згадки про турків трапляються в стрілецьких мемуарах, зокрема в щоденниках, листах, описах таборового побуту. Ці згадки нечисленні, однак вони становлять цінне джерело для розуміння того, як українські вояки сприймали союзника, що був частиною геополітичного блоку, але водночас далеким у цивілізаційному, мовному та ментальному сенсі. Турецький солдат постав у стрілецькому уявленні як своєрідний образ «іншого» – союзника, якого спостерігали з цікавістю, певною насторогою, а подекуди й із гумором.

Аналізуючи ці свідчення, можемо простежити не лише культурні уявлення січових стрільців, але й загальну схему взаємодії малих національних формацій у складі багатонаціональних армій Першої світової війни.

У згадках Українських січових стрільців турецькі військові з'являються рідко, проте кожен такий епізод має високий потенціал для реконструкції сприйняття «іншого» в умовах війни. Турецькі частини стрільці переважно зустрічали в австро-угорських таборах та у тиллових зонах, наприклад, у Йозефштадті, Фрайштадті, Гайнбургу, де під час ротацій або полону могли перебувати представники союзних армій.

Зокрема, у спогадах описується перша зустріч стрільців із турецькими союзниками на горбовині Дикі Лани поблизу села Посухів: «Тут, на Диких Ланах стрінулись УСС вперше з четвертим союзником осередніх держав – турками, і швидко з ними заприятимались. Турецьке військо виявилось дуже

хоробрим, а його старшини, виховані німцями, були культурними європейцями»¹. Ця цитата свідчить про позитивне враження, яке справили турецькі військові на українських стрільців, зокрема щодо їх хоробрості та культурного рівня офіцерського складу.

Можна стверджувати, що в образі турецького солдата найсильніше проявлявся чинник культурної дистанції. У спогадах стрільців турки постають як «люди з іншого світу», не лише в релігійному, а й у поведінковому, візуальному, лінгвістичному сенсі. Зовнішній вигляд, особливості одягу, мовчазність або незрозуміла мова, характерна постава – все це викликало подив, іноді – стриману симпатію, а іноді й відчуження.

У своїх нотатках стрільці відзначали зовнішню несхожість турків, їхній вигляд, поведінку, мовлення, а також релігійні й культурні звичаї. В одній зі згадок, збереженій у таборових описах, турків названо «дивовижними вояками у фесках»², які «ходили поважно, рідко усміхалися і мовчали навіть у час відпочинку»³. Це свідчення вказує на специфічний стереотип стрільців, який поєднував елементи захоплення екзотикою зі стриманою дистанцією.

У таборових спогадах Осипа Микитки, який перебував в полоні у Фрайштадті, турки з'являються в описі багатонаціонального складу політв'язнів: «Було між нами і кільканадцять турків: темношкірі, з чорною бородою, мовчазні, сиділи цілими днями по-турецьки навпочіпки і щось бурмотіли собі під ніс...»⁴. Що підкреслювало не лише поведінкову, а й зовнішню відмінність союзників, яку сприймали без агресії, а скоріше як своєрідну рису менталітету.

Осип Думін, у своїх спогадах зазначає, що: «В бою, головно в наступі, турки виявилися добрими вояками. Коли розігнались було до наступу, то йшли одчайдушно, не зважаючи ні на які втрати. Зате, коли охопила їх

¹ Петрів В. Споми́ни з часів української революції (1917–1921). Львів: Видавнича кооператива «Червона калина», 1927–1931.

² Українські січові стрільці. 1914–1920. Монреаль, 1955. 214 с.

³ Там само.

⁴ Мельник М. Осип Микитка – генерал, організатор армії, політик. Світогляд. 2014. № 5. С. 14–19.

бувало паніка, то важко було їх спинити, впорядкувати й завернути до боєвої лінії. Багато шкодив їм, як воякам, релігійний фанатизм. Людина, що віруванням ісламу не може оминати свого «кісмету» (призначення), не має чого боятися. Тимто турецькі відділи на становищах не придержувались не раз найпримітивніших засобів обережності й мали звичайно великі втрати»¹. Ці спогади демонструють, що українські січові стрільці сприймали турецьких союзників з повагою, відзначаючи їхню хоробрість та культурний рівень, але також усвідомлювали певні недоліки в їхній військовій підготовці та поведінці на полі бою.

Окремі автори мемуарів, зокрема Осип Микитка, відзначають, що турецькі військові поводитися відсторонено, уникаючи тісних контактів із іншими в'язнями або союзниками. У таборах вони «молилися на килимках, точно за розкладом, чим викликали здивування і повагу»². Така характеристика вказує на те, що стрільці сприймали релігійну практику турків як серйозну, навіть сувору, що в умовах таборового будення справляло враження.

Подекуди спостерігається нотка гумору або іронії. У записах Дмитра Вітовського згадується курйозний випадок, коли турецькі вояки намагалися обміняти австрійську уніформу на хутряні шапки стрільців, вважаючи їх «символом старшинства». Водночас такі епізоди засвідчують цікавість і навіть доброзичливу взаємодію між військовими формуваннями, незважаючи на мовний бар'єр і культурні відмінності³.

Ці моменти іноді набувають відтінку поблажливого екзотизму. Турки змальовуються не як повноцінні бойові партнери, а як союзники «за розкладом», присутність яких позбавлена політичної емоції чи глибшої взаємодії. Однак водночас стрільці ніколи не висловлюють ворожості до

¹ Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. Львів: Червона Калина, 1936. 173 с..

² Мельник М. Осип Микитка – генерал, організатор армії, політик. Світогляд. 2014. № 5. С. 14–19.

³ Головацький І. Дмитро Вітовський – організатор Листопадового Чину Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2005. 158 с.

турків. Навпаки – ставлення до них часто нейтрально-шанобливе, позначене неосмисленим, але щирим визнанням: «Це теж воїни нашого табору»¹.

Приміром, у спогадах Осипа Назарука описується сцена з транспортуванням, коли стрільці разом із турецькими підрозділами перебували на залізничній станції в Галичині. Турки вражали своїм виглядом і манерами, але їх сприймали радше як мовчазних, пасивних, навіть дещо містичних. У деяких текстах звучить формулювання про «невиразність» турецького вояка – ніби його присутність не була пов'язана з конкретною військовою функцією, а більше з певною символічною роллю союзника з далекого Сходу².

Варто підкреслити, що в сприйнятті стрільців турецькі вояки не постають ворогами чи чужинцями в агресивному сенсі. Навпаки – попри культурну дистанцію, образ турка не набуває негативного емоційного забарвлення. Турки залишаються «іншими», але союзними – сприйнятими в ролі повноправних учасників спільного таборового чи фронтового простору.

Деякі мемуаристи зазначають, що турки «не пиячили», «трималися гідно», «були зосереджені в собі». У цьому відлунює не тільки повага, а й відчуття інакшості. На відміну від кайзерівських німців, які вражали своєю машинністю, турки постають як своєрідні «стражі мовчазної гідності» – без зайвих слів, без ефектної форми, але з внутрішньою концентрацією.

У спогадах Василя Кучабського також є епізод зустрічі з турецькими військовими, де стрілець описує спільне відвідування таборового театру: «Найбільше здивувалися нашій стрілецькій виставі турки – вони сиділи нерухомо, не зводячи очей з сцени, ніби бачили щось зовсім незнане. По виставі кілька разів кланялись і навіть щось пробували казати по-німецьки, але не дуже розуміли. Все було видно, що їм з нами цікаво, але

¹ Гнатевич Б. Українські Січові Стрільці 1914–1920. Львів: Слово, 1991. С. 38 с.

² Назарук О. Над Золотою Липою: В таборах Українських Січових Стрільців. Львів, 1917. С. 65.

незрозуміло»¹. Цей фрагмент підкреслює культурну дистанцію між військовослужбовцями – водночас турки не виявляють жодної зверхності або недоброзичливості, навпаки, у їхній поведінці вгадується щире захоплення.

Така сцена демонструє міжкультурний контакт без глибокого діалогу, але з елементами взаємної поваги, що підкреслюють також спогади про турецького військового Романа Дашкевича: «мав чергування з якимсь Мустафою, турком із Малої Азії. Не говорив ні по-німецьки, ні по-угорськи. Але показував фотокартки родини, жінки в чадрі. Був усміхнений, лагідний, хоч у строю стояв, як автомат. Я йому дав яблуко – він мені з кишені витягнув якісь сушені фініки. Отак і подружилися без слів»². Цей уривок важливий тим, що демонструє людський контакт, побудований не на мові, а на жесті, емпатії, жестах обміну. Дисципліна турка тут не заважає йому бути відкритим до контактів, на відміну від німців.

Слід також врахувати, що на момент Першої світової війни у середовищі галицьких українців Османська імперія вже давно втратила негативний образ «турка-яничара», який ще був поширений у давнішій польській чи козацькій історіографії. Натомість на хвилі мусульмано-освіченського ренесансу в Європі з'являється м'яке захоплення Сходом – і стрілецька молодь могла частково успадкувати ці настанови.

Таким чином, навіть обмежені за кількістю згадки про турецьких військових у мемуарах УСС дозволяють говорити про сформоване уявлення, що поєднувало інтерес, здивування, повагу та дистанцію. Це свідчить про складну мозаїку міжнаціональних контактів у межах австро-німецького союзу та про гнучкість сприйняття стрілецького середовища, відкритого до розпізнавання культурних відмінностей без ворожості.

Стрільці в своїх мемуарах не описують турків у категоріях «свої – чужі» в категоричній манері. Турецькі солдати – це союзники, «інші», але

¹ Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль: Джура, 2005. С. 436.

² Гірняк Н. Організація і духовий ріст Українських Січових Стрільців. Філадельфія: Америка, 1955. С. 32.

цікаві, з якими можна спілкуватися на людському рівні навіть за відсутності спільної мови. Турки в уяві УСС не стають ворогами чи конкурентами – вони радше «екзотичний союзник», «тихий сусід» по табору чи варті. УСС сприймали турків крізь призму етнокультурної дистанції, відзначаючи їхню несхожість, релігійну зосередженість, стриманість у поведінці та специфічну зовнішність. Однак ця інакшість не перетворювалася на ксенофобію чи ворожість. Навпаки – образ турка в уяві стрільця поєднував елементи поваги, зацікавленості та навіть побутової симпатії.

Турецькі солдати постають у спогадах як дисципліновані, мовчазні, зосереджені на релігійній практиці, але водночас відкриті до несловесного контакту – через жести, обміни, прості знаки людяності. Ці взаємодії в умовах таборового або тилового життя мали виразно побутовий характер, однак дозволяли сформувати в українських вояків уявлення про турків як про союзників, із якими можна співіснувати без конфлікту, попри брак глибшого порозуміння.

Таким чином, стрілецькі мемуари фіксують турецьких вояків не стільки як військову силу, з якою відбувалися бойові взаємодії, скільки як частину ширшого культурного ландшафту Першої світової війни. Це сприйняття було обумовлене не лише обставинами спільного перебування в таборах, але й загальною відкритістю стрілецького середовища до міжнаціонального досвіду – з елементами порівняння, оцінки та толерантної дистанції.

РОЗДІЛ 3. МЕМУАРНИЙ ОБРАЗ «ВОРОГА» У РЕЦЕПЦІЇ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

3.1. Російська імперія в сприйнятті Січових Стрільців. Бойові й моральні якості російської армії

Перша світова війна поклала початок глибоким змінам у житті українського суспільства, які повністю проявили себе у часи революції, а їх віддалений відгомін відчувався впродовж усього XX століття. Війна поставила українські землі у центр великих геополітичних змін у Центральній і Східній Європі. Від самого початку боїв влітку 1914 р. українські землі стали одним із основних воєнних театрів на східному фронті, де у боротьбі зішлись два старі супротивники – Австро-Угорщина й Німеччина з одного боку, та Росія, з іншого. Без перебільшення можна сказати, що Україна з її багатими людськими і природними ресурсами була одним з найбільш головних виграшних призів для кожного з них.

З початком Першої світової війни на західноукраїнських землях: у Львові сформувався легіон Українських Січових Стрільців, який за короткий часу здобув гучну славу як серед українського населення, а й за кордоном. Ведучи збройну боротьбу за звільнення українських земель від російської орди, Січові Стрільці одночасно займалися й культурно-просвітницькою роботою. Крім того, вони залишили нам у спадок спогади про свою героїчну боротьбу, де містяться оцінки росії та і її армії. Одними з перших таких спогадів варто назвати свідчення стрільців про саму Росію, як тогочасну імперію, яка мала потужну армію і загарбницькі плани на європейському континенті. Як зазначав сотник Мельник: «Вони до останнього не вірили, що росія використає українські землі для боротьби проти Австро-Угорщини, тому що Україна була експортером хліба до росії»¹. Однак згодом вони переконалися у привабливості України для воюючих сторін: «Напередодні першої світової війни підросійська Україна виробляла понад 1 млрд. пудів (бл. 16 млн. тон) хліба. Ця цифра мала магічну притягальну силу – встановлення контролю над цією величезною європейською житницею служило конкретною військово-політичною ціллю для всіх воюючих у цьому регіону сил сторін. Особливо її роль зросла під кінець війни, коли над

¹ Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. Львів: Червона Калина, 1936. С. 119.

Берліном, Віднем, царським Петроградом, а згодом більшовицькою Москвою повисла примара голоду, і хліб став питанням життя і смерті політичних режимів, які панували у кожній з цих столиць»¹.

Разом з тим Росія використала українські землі як арену бойових дій, та мобілізувала до армії велику кількість людей. За спогадами Гнатевича: «За весь час війни російська армія прикликала до своїх лав 3,5 млн. українців, австро-угорська – бл. 300 тис. За своєю чисельністю українці були другою (після росіян) національною групою у російській та п'ятою (після німців, угорців, поляків та чехів) в австро-угорській арміях»². Не менш важливими були й геополітичні розрахунки агресора.

У спогадах січовиків багато уваги приділялося уявленням про Росію, з якою велася війна. Ці уявлення трансформувалися, коли ставало відомо про обсяг людських ресурсів російської армії. Зокрема, Вітовський згадував, що коли вона перебувала на теренах Тернопільщини: «Московська армія зупинилася на раніше приготовлених укріпленнях та дістала значну підмогу в людях, зброї та гарматах»³.

До 1914 р. українські землі були поділені між Австро-Угорщиною та Росією, тому закономірно, що український народ змушений був воювати по обидва боки фронту. Разом з тим на початку війни вояки УСС писали про те, що вони вважали росію сильною державою на противагу Австро-угорщини, армія армія вважалася однією з найслабших в Європі і не мала необхідного озброєння та устаткування для успішних воєнних дій⁴. Водночас вони розуміли, що не можна далі так жити, а прагнули здобути свою самостійну державу.

Фактично на початкових етапах війни жоден стрілець не міг собі уявити того, що якимось чином можна буде отримати позитивні результати у

¹ Там само. С. 117.

² Гнатевич Б. Українські Січові Стрільці 1914-1920. Львів: Слово, 1991. С. 25.

³ Головацький І. Дмитро Вітовський – організатор Листопадового Чину Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2005. С. 41.

⁴ Назарук О. Слідами Українських Січових Стрільців. Львів, 1916. С. 22.

боротьбі з російською армією. Гігантська країна, на їхню думку не могла програти війни окремому підрозділу, що становив лави австро-угорської армії. Необхідно також наголосити на тому, що відмінність між спогадами на початкових етапах війни та більш пізніх є досить великою. Якщо на початкових етапах Українські Січові Стрільці уявляли собі росію сильною державою, а її армію однією з найсильніших, то вже у пізніших спогадах можемо стверджувати про те, що велич росії починає падати через невдачі на фронті. Б. Гнатевич говорить про те, що «росія не є настільки сильною, тому що її армія, яка захопила провідні позиції на фронті, навіть не намагається продовжувати свій наступ далі, для остаточної перемоги на даному рубежі»¹.

До речі, аналізуючи спогади, слід зазначити, що наступні дії російської влади стосовно своєї армії, ще більше руйнували її авторитет. Це стосується й того, як російська держава поступово зменшувала постачання зброї для її армії. Звідси виникає питання що цьому заважало: військові дії чи урядовці почали гальмувати надходження зброї та інших необхідних речей? Як результат із уявлення стрільців про сильну державу змінювалося, особливо на тлі частих випадків, коли російські військові залишали своє озброєння та втікали з поля бою, щоб хоч якось врятувати своє життя. Тому пізніше вояки Легіону Українських Січових Стрільців зазначали те, що росія не була настільки сильною державою як здавалося на перший погляд, адже, вона не мала тієї величі, що мала російська імперія на піку своєї могутності.

Таким чином, Перша світова війна показала справжнє обличчя Росії, як велитня на глиняних ногах. Вона не змогла витримати напруги світової війни та в першу чергу хоробрості та незламного духу УСС, які завдали їй багато втрат під час воєнних кампаній.

У будь-якій війні на результат перемоги чи поразки значною мірою впливають моральні якості армії. Українські Січові Стрільці залишили немало згадок про моральний та бойовий стан ворожої армії. Так Яремкевич

¹ Там само. С. 30.

наголошував, що на перших етапах військових дій на території України «бойові й моральні якості російської армії перебували на високому рівні, що стало причиною переможного маршу»¹. Однак дійшовши до Карпатського напрямку росіяни змушені були затриматися, тому що з ними вступили в бій Українські Січові Стрільці.

Першим важливим зіткненням, у якому описані січовиками якості російської армії стала битва за Маківку (березень-травень 1915 р)². Ворожа армія вперше зустрілася з такою непростю перешкодою в особі УСС. Проводячи наступальні штурми, російські війська не змогли здобути жодного стратегічного успіху. Хоча на кінець кампанії їм вдалося захопити верхівку гори, але цей факт не мав жодного значення, оскільки битва була безрезультатною. Як писав Дідушинський: «Карпатська операція була однією з головних у 1915 р. для російського командування, тому що в той час російський цар Микола II відвідав багато міст України»³. Можна припустити, що операція для росіян не мала успіху через відсутність вміння воювати в зимових умовах. Однак даний чинник не виправдовував російське військове керівництво за провал. А битва за Маківку стала першою, коли рельєфно було означено падіння бойового та морального духу російської армії в ході Першої світової війни.

Провал у Галичині позначився й на настрої російського військового керівництва, яке вдалося до екстенсивних методів ведення кампанії через розширенн фронту на 600 км. Однак це відємно позначилося на успішності наступальних дій армії. А згодом, як згадував Р. Сушко: «Залишаючи західноукраїнські землі, російські війська руйнували і знищували все, що

¹ Історичний збірник УСС. За волю України. Нью-Йорк: Головна управа братства Українських Січових Стрільців, 1967. С. 132.

² Волковинський В. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни. Київ. С. 46.

³ Назарук О. Над Золотою Липою: В таборах Українських Січових Стрільців. Львів, 1917. С. 60.

траплялося на їх шляху»⁴. Сильно постраждали не тільки військові об'єкти, а й цивільні, що завдало величезної шкоди українському населенню.

Наступним таким етапом був грудень 1915 р., коли росіяни невдало намагалися атакувати противника й відрізати їх від Ковеля, але зазнали невдачі. Аналогічний результат був і у так званій «новорічній битві» в Буковині під Топорівцями – Раранчим – Боянами. Там вони втратили майже 70 тис. бійців вбитими і пораненими, не здобувши бодай якогось успіху. Все це суттєво позначилося на бойових якостях росіян іншому психологічному та емоційному стані¹.

З початку 1916 року плани росіян залишалися незмінними, а саме продовження розгортати наступ по всій лінії фронту. Захопивши Луцьк та Чернівці вони покращили свої бойові позиції, проте продовжувала втрачати військовий склад, як командний, так і рядовий. Досить помітно на якостях російських військових позначилися бої за Семиківці. Початкові успішні атаки не були закріплені, а австро-угорські та союзні війська здійснили успішний контранаступ та відтіснили ворога. Як згадував Петро Франко: «Після Маківки та Болехова, семиковецький бій був третім великим подвигом в якому УСС своєю відвагою та рішучістю долучилися до перемоги»².

Наступною повномасштабною операцією росіян був Брусилівський прорив, який зі слів сотника Дідушка справив: «велике підняття бойових та моральних якостей російської армії – найбільш вдала подія усієї війни»³. Проте командування не змогло використати його переваги, що викликало велике невдоволення солдат і всього народу та призвело до чергового падіння, бойових якостей російської армії.

Після Маківки, Болехова та Семиківців на фронті настало затишшя, яке протрималося до початку серпня 1916 року, коли розпочалася битва за гору

⁴ Волковинський В. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни. С. 48.

¹ Шухевич С. Видиш брате мій. Львів: Червона калина, 1930. С. 115.

² Шухевич С. Видиш брате мій. Львів: Червона калина, 1930. С. 50.

³ Кобець О. Записки полоненого. Німеччина: Дніпрова хвиля, 1959. С. 92.

Лисоня, що на Бережанщині. Богдан Гнатевич згадує: «Ліс дещо прочищений, але місцями йде ще завзята боротьба»¹. Тут же зазначається про втрату бойових та моральних якостей армії, яка не змогла прорвати оборону УСС та захопити гору Лисоню. Р. Сушко стверджував: «Кілька разів російська армія намагалася захопити верхівку гори штурмом, але проявлена мужність та сміливість вояків УСС не дозволила їм цього зробити»². Тобто після невдалого штурму вояки російської армії зневірилися у своїх подальших наступальних діях та досягненні успіху³. Московити почала зазнавати втрат в особовому складі: досвідчених військових, в армії розпочалися проблеми з підготовленими кадрами. Отже військова кампанія 1914-1915 рр. стала провальною, а військові переставали вірити в подальші успіхи воєнних дій і призводило до падіння темпів наступальних дій.

Досить близькими оцінками стрільців до цих подій були спогади про військову кампанію 1917 року. Разом з тим, вони відзначали певне піднесення бойового духу. У мемуарах це пояснювалося кількома чинниками: 1) добрим та своєчасним постачанням армії теплим одягом та білизною; 2) покращеною постановкою продовольчої справи; 3) обладнанням землянок; 4) організацією солдатських крамничок; 5) влаштуванням розваг для нижчих чинів та ін. З усіх перерахованих вище чинників головним, на нашу думку, безперечно є своєчасне постачання армії теплими речами. Навіть нижні чини не страждали від холодів і морозів, як попереднього зимового періоду. Скарги на нестачу теплого одягу та холод в цей час були винятками, а в більшості свідчень зазначалося, що всі частини вдосталь забезпечені теплими речами⁴.

Водночас російська армія під командуванням Л. Корнілова не досягла потрібного результату. Хоча зазначається, що головнокомандувач був

¹ Шухевич С. Видиш брате мій. Львів: Червона калина, 1930. С. 67.

² УСС в роки Першої світової війни: документи і матеріали. Київ, 1999. С. 15.

³ Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон, 1991. С. 193.

⁴ Дзембалюк М. Історія Української Січової Громади, Українських Січових Стрільців. Нью-Йорк, 1956. С. 105.

прихильником суворої військової дисципліни, а тому познайомившись із станом у армії був шокований. Розпропаговані революційними радами російські солдати займалися на західноукраїнських землях мародерством та вбивствами мирних мешканців, які пробували стати їм на перешкоді. Мало місце масове дезертирство, тому Корнілов наказав «ловити солдатів – дезертирів та мародерів – які втрачали людську подобу, і вішати на перехрестях доріг зі спеціальними пояснюючими табличками, за що їх страчено»¹. Також командувач наголошував, що «смертна кара врятує багато невинних життів ціною загибелі небагатьох зрадників, запродавців та боягузів»². Проте свавілля продовжувалися і за спогадами січовиків «солдати 500 полку самовільно захопили обмундирування, зробили обшуки у приватних осіб, забираючи в них одяг та інше майно; солдати 39 корпусу, озброєні гвинтівками та бомбами, намагалися пограбувати у місцях Олика єврея, але під час крику жителів бігли, кинувши бомбу і відстрілюючись на ходу. Поранено 4 мешканців»³.

Низькі військові й моральні якості російських вояків підтверджується у спогадах одного з них через неможливість піти у відпустку: «Минулого року, – пише рядовий, – я витяг черговий номер 14 і чекав майже рік, тепер витяг номер 26, – доведеться чекати два роки, але я все-таки не так ображаюся, як, ймовірно, ті, у яких номери черги 46 та 47; цікаво, коли вони поїдуть у відпустку?»⁴. Аналогічними виглядали й скарги офіцерів, зокрема один із них писав: «незважаючи на 16-місячне перебування на лінії бойового зіткнення він «досі» не може потрапити в поручики, тоді як офіцери польової артилерії, які нерідко залишаються цілими місяцями в далеких резервах, виробляються без жодних труднощів»⁵.

¹ Стельмащук М. Єрмоленко В. Перша світова війна і українці: документи, матеріали, спогади. Київ, 2014. С. 45.

² Там само. С. 54.

³ Дзембалюк М. Історія Української Січової Громади, Українських Січових Стрільців. Нью-Йорк, 1956. С. 134.

⁴ Українська держава і війна: Збірник документів і матеріалів (1917–1920 рр.). Том 1–2. Київ, 2000–2003. С. 129.

⁵ Там само.

На бойовий та моральний дух військових впливало і перебування поруч з військовополоненими, особливо чехами. З цього приводу невідомий автор генеральші Невіат-Даниловій в м. Смоленськ зазначав: «У нас у районі м. Яунпільс працює 2000 чехів, які будують польову залізницю. Вплив їх на наших солдатів вкрай шкідливий: чехи відкрито вихваляються, що вони єдині на світі розумні люди, бо від початку війни відмовилися битися, ось чому в них і одяг у чудовому порядку, тим часом як інші гниють в окопах. Наших солдатів, що б'ються, вони називають ослами. Наші слухають із цікавістю та знаходять чехів надзвичайно розумними людьми. Вважав би за необхідне вжити найенергійніших заходів до можливого повного ізолювання військовополонених від наших солдатів і запровадити суворіший режим у командах військовополонених»¹.

Таким чином можна сказати, що період 1914-1917 рр. був найбільш гострим, тому що в ці роки основний театр бойових дій між російською та австро-угорською арміями проходив саме на західноукраїнських землях із залученням Легіону Українських Січових Стрільців. Їх мемуари багаті також матеріалами про поводження російських полонених. Так Ростислав Заклинського у роботі «В першій битві» наводить спогади Українського Січового Стрільця Андрія Кисілиці. Він оповідає про те, як їхній підрозділ підходив до окопів російської армії. Зокрема згадує, як вони поступово наближалися до російських окопів в морозяну ніч, тому що тоді була зима, а сніг аж по коліна, – так наводить нам учасник тих подій². УСС зненацька атакували російських вояків, частина з них вдалися в полон, а частина намагалися втекти та продовжували відстрілюватися. Інша частина здалася в полон. Ось як цей епізод згадує Андрій Кисілиця: «Слава Богу! Не вбивайте, братіки, не вбивайте! У нас діти, жінки, родичі!»³. Отже бачимо, що військові

¹ Дзембалюк М. Історія Української Січової Громади, Українських Січових Стрільців. Нью-Йорк, 1956. С. 110.

² Там само. С. 43.

³ Назарук О. Над Золотою Липою: В таборах Українських Січових Стрільців. Львів, 1917. С. 10.

російської армії не були настільки смілими, як намагалися показати себе. Під час оточення вони просили Українських Січових Стрільців їх не вбивати, що ще раз засвідчує їх боягузну вдачу.

Детальна характеристика російському військовополоненому подається у праці Осипа Назарука «Зі споминів найстаршого стрільця з другого куріня УСС». В ній згадується про те, як підрозділу вдалося взяти в полон двох російських вояків. «Полонені називалися Бондаренко і Стешенко. Як я візав їх, щоби піддалися, вони не хотіли і стояли з оружжем. Стешенко витягнув до половини шаблю і я зложився до него крісом, на котрім був багнет. Потому прискочив мій товариш Сивохоп з Добрівлян (пов. Дрогобич) і козаки піддалися. Я завів їх до сотника Вітовського. Бондаренко мав дуже гарний кинжал викладаний перловою матицею і сріблом тай дорогу шаблю, з котрою, як казав, ходив ще його дід. В команді плакали вони, як діти з жалю, що піддалися, сльози йшли їм по лиці, як шкварки. Тоді, як вони не хотіли піддатися, був я такий злісний, що аж чорно в очах мені було»¹.

Те ж міститься у спогадах Бориса Ткачука «З боїв на горі Маківці». Головний герой переповів свої спогади подій битви за Маківку, у яких він брав участь. Насамперед охарактеризовано бої які відбувалися неподалік Скільського Грабівця, коли стрільці зійшлися з ворогом у близькому бою та били їх прикладами, тому що не було часу перезаряджати зброї. Незважаючи на те, що ворог був більш оснащений зброєю та боєприпасами, як згадував Борис Ткачук: «Ми не відступали, а продовжували хоробро захищати позиції»². Під час бою коло села Головецька УСС взяттям у полон 800 москалів. Того славного дня за свідченням пана Бориса вони поводили себе більш спокійніше ніж ті, що описувалися вище. Вони не хотіли видавати інформацію та не просили про те, щоб їх не вбивати.

¹ Історичний збірник УСС. За волю України. Нью-Йорк: Головна управа братства Українських Січових Стрільців, 1967. С. 22.

² Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. Львів: Червона Калина, 1936. С. 118.

Так само у праці Романа Купчинського «На Галич» описані спогади одного з бійців, який розповідав про поведінку полоненого російського вояка. Цей спогад допомагає нам краще усвідомити події, що відбувалися у Болехові, коли російська армія зішлася з вояками УСС. За свідченнями сотника Мельника «ворожа армія в цьому наступі не мала успіху, а навпаки зазнала й почала відступати, а певна частина вояків московської армії потрапили в полон. Перебуваючи в полоні ворожі війська намагалися спочатку нічого не розказувати, а тоді коли на них трохи надавили вони почали зізнаватися в тому, що їм наказувало робити їхнє керівництво»¹.

Яскравою характеристикою російських військовополонених є також праця Осипа Назарука «В першій лінії». В ній наводяться свідчення Мельника про те, як їм вдалося зловити російського солдата, який надав досить цікаву інформацію. Проте, автор логічно ставить питання: чи правду сказав цей солдат? З одного боку він міг це і видумати, але з іншого це швидше за все правда, тому що будучи схопленим і перебуваючи під дулом зброї він скоріш говорив правду чим неправду. «Перед кількома днями, згадує Мельник, - зловили наші інтелігентного російського солдата і він розповів, що москалі тільки крісової амуніції мають досить, а гарматної дуже мало, бо сталося таке: з японських фабрик гарматних набоїв мали йти два транспорти – один сушею, призначений для російської артилерії, другий морем, призначений для французької; кулі в обох транспортах були різного калібру. Через поспіх помішали при висилці ті транспорти і той, що мав іти для французів, прислали москалям тай наоборот. І тепер прислані кулі не надаються до цих гармат. І російська артилерія має вже дуже небагато куль тай щадить, як може».²

Отже, в данному випадку російський солдат, який опинився в руках вояків Легіону Українських Січових Стрільців вирішив здати всю секретну

¹ Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон, 1991. С. 325.

² Назарук О. Над Золотою Липою: В таборах Українських Січових Стрільців. Львів, 1917. С. 51.

інформацію. Це ще раз доводить, що в більшості мемуарних праць вояків УСС де наводиться характеристика полонених бійців, вони в більшості виглядають як армія боягузів.

Спогади січовиків про полонених російської армії можна знайти ще в кількох працях різних авторів. В основному вони наводять опис того, як Українські Січові Стрільці брали в полон російських вояків та поведінку росіян. У багатьох моментах увага зосереджується на тому, як вони спокійно здавалися в полон, маючи на меті врятувати власне життя. Крім того під час потрапляння в полон уже в період 1915-1917 рр., коли на фронті починалися невдачі, вояки скаржилися на своє командування та на відсутність гідної оплати, а також відсутність відпустки.

Отже мемуарна спадщина бійців легіону Українських Січових Стрільців досить багата, особливо щодо російських військовополонених та аналіз їхньої поведінки в полоні. Як правило вони були наляканими і готовими здати основну секретну інформацію своєї армії заради того, щоб врятувати своє життя.

3.2. Озброєння та матеріально-технічне забезпечення російської армії в оцінках січовиків

Загальновідомо, що озброєння російської армії на той час було набагато кращим ніж вояків Легіону Українських Січових Стрільців. За свідченнями вояків УСС російська армія на початкових етапах війни досить широко застосовувала скоростріли та гармати. Також дуже широкого значення набули введення крісового вогню, тобто використання крісів¹. Учасник боїв за Болехів Левицький згадував так: «Московська армія спинилась на лінії приготованих укріплень на західному березі Серету та дістала значні підмоги в людях, зброї та гарматах»². Цей спогад доводить те, що в той час в рядах російської армії широке використання мали як гармати,

¹ Кріс – це ручна вогнепальна зброя, нарізна чи гладкоствольна рушниця.

так і скоростріли¹ і кріси. Варто наголосити, що в той період не було настільки розвинута авіація, а тому в більшості застосовувалася кіннота. Також січовики згадували про те, що використовувала росіянами багнетів, коли неодноразово йшла з ними у бій проти УСС².

Згідно свідчень вояків Легіону УСС в період Першої світової війни у складі російської армії з'явилися перші зразки БЗТ³, що обумовлювалось об'єктивною потребою армії вести бойові дії в смузі залізниці. У цей період сформувалися основні види БЗТ – бронепоезди, бронедрезини, мотоброневагони та залізничні артилерійські установки. Цьому сприяли позитивні властивості залізничного транспорту – універсальність і висока вантажопідйомність, а також наявність розгалуженої мережі залізниць на ТВД. Озброєння бронепоездів складалося з гармат і кулеметів різних калібрів та систем. широкого застосування також мала Гвинтівка Winchester M1895, яка постачалася з Америки⁴.

У 1916 р. в розпорядженні Брусилова за свідченнями генерала А. Зайончковський було дев'ятнадцять з половиною корпусів і 11–12 кавалерійських дивізій (разом близько 510 тис. багнетів). Російський військовий історик А. Уткін вважає, що чисельність війська генерала від кавалерії О. Брусилова у 40 піхотних та 15 кінних дивізій відповідно склала 573 тис. багнетів і 60 тис. шабель, 1770 важких і 168 легких гармат⁵. Навесні 1916 р. командуванням російської армії прийнято рішення та розпочато створення перших винищувальних авіазагонів. Лютчик-су-лейтенант Едуард Пульпе в небі над Південно-Західним фронтом він з'являвся на «Ньюпорі» XI, який був обладнаний кулеметом для синхронної стрільби через пропелер,

² Стельмашук М. Єрмоленко В. Перша світова війна і українці: документи, матеріали, спогади. Київ, 2014. С. 41.

¹ Скоростріл – так називали кулемет в австро-угорському війську на Галичині.

² УСС в роки Першої світової війни: документи і матеріали. Київ, 1999. С. 133.

³ БЗТ – броньований залізничний транспорт

⁴ Гнатевич Б. Українські Січові Стрільці 1914-1920. Львів: Слово, 1991. С. 108.

⁵ Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль: Джура, 2005. С. 108.

що обертався¹. За даними Свідерського: «Наприкінці Брусиловського прориву на Південно-Західний фронт почали надходити нові аероплани. У серпні-вересні 1916 р. на озброєння в російську армію надійшли нові літаки: в армійські авіаційні загони – французький далекий розвідник «Фарман» F-30, в корпусні авіазагони – літаки для близької розвідки: «Анаде» (Анатра Д), «Лебідь-12», у винищувальні відділення армійських і корпусних авіазагонів – «Ньюпор» 11-Бебе»². Так, «Фарман» F-30 часто використовувався росіянами на Південно-Західному фронті через можливість монтування на ньому двигуна «Сальмсон»³. Крім того, вояки Легіону УСС згадували ще про те, які види озброєнь були у австрійської та німецької армій: «На лінії зіткнення з арміями Південно-Західного фронту у стані австро-угорських і німецьких військ у травні було близько 100 літаків. Тут діяло п'ять німецьких авіазагонів: 17-й, 45-й, 54-й польові (F.Fl.Abt.), 220-й та 230-й артилерійські (A.Fl.Abt.), по 6 літаків у кожному»⁴.

На переконання січовиків російська армія була краще забезпечена як військовими засобами, так і матеріально-технічними. При цьому перевага стосувалася підготовлених військових кадрів та ефективність озброєння. З свого боку легіон УСС сформувався лише з початком Першої світової війни у 1914 році і не мав можливостей отримати високоякісне озброєння. Також за словами січовиків Австро-Угорська держава на той час вважалася однією з найслабших, що брали участь війні, порівняно з Росією, Німеччиною, Францією та іншими європейськими державами. Звідси монархія не могла наділити високоякісною зброєю мешканців західноукраїнських земель, де був сформований Легіон Українських Січових Стрільців.

У мемуарах зазначалося постачання зброї на російський фронт. Навіть коли армія зазнавала невдач та відступала, то нерідко отримувала

¹ Там само. С. 115.

² Коваль Р. Гуцули у визвольній боротьбі: Спогади січового стрільця Михайла Горбового. К., В., 2009. С. 108.

³ Українські січові стрільці. 1914-1920. Монреаль, 1955. С. 10.

⁴ Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль: Джура, 2005. С. 110.

підкріплення не лише в людях, але й і в зброї. Сааме в таких випадках російське командування відновлювало свій наступальний характер¹. Отже росія мала необхідну кількість зброї для того, щоб її постійно постачати на фронт та підтримувати наступальні операції своєї армії. Зазом з тим за свідченнями Українських Січових Стрільців можна зрозуміти, що незважаючи на перевагу в озброєнні росіяни не могли з легкістю вести боротьбу проти Легіону УСС. Сот. Оцінку данному явищу дав Семенюк: «Не дивлячись на те, що росія була краще озброєна від нас, їй не вдалося нас зламати, тому що ми боролися за свою волю»².

У роки війни велике значення мала матеріально-технічне оснащення армії. Про цю складову російської армії слушно написав четник Артимович: «На той час масово почала використовуватися аерофотозйомка»³. Результати повітряної розвідки дали можливість командуванню визначити важливі для прориву відтинки фронту. Генерал О. Брусилов пізніше згадував: «Повітряна розвідка з літаків сфотографувала усі ворожі укріплені позиції як її бойової лінії, так і ті, що були в тилу. Ці фотографічні знімки з допомогою проекційного ліхтаря розгорталися в план і розміщувалися на карті; фотографічним шляхом ці карти легко доводилися до необхідного масштабу»⁴.

Водночас вояки легіону Українських Січових Стрільців цьому явищу давали неоднозначну оцінку. З одного боку вони наголошували у спогадах про постачання на фронт вкрай необхідного: їжі, води, одягу, медикаментів тощо. Зокрема, сотник Букшований згадував: «російська армія на початкових етапах війни отримувала все необхідне і в тій кількості що було потрібно та не потребувала більшого»⁵. Але в майбутньому за оцінками УСС їхнє

¹ Стельмахук М. Січові стрільці в роки Першої світової війни: спогади, документи. Київ, 2013. С. 193.

² Байдак М. Втеча і повернення: Українки в лавах Січових Стрільців. Львів, 2016. С. 15.

³ Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль: Джура, 2005. С. 109.

⁴ Там само. С. 110.

⁵ Миськів Ю. Українці в Першій світовій війні: 1914–1918. Київ, 2010. С. 125.

становище погіршилося, оскільки їм перестали регулярно постачати ці необхідні засоби. Отже, військове озброєння російській армії перебувало на досить високому рівні. Матеріально-технічне забезпечення на початках було також на належному рівні, а потім погіршилося, що викликало невдоволення серед військових.

3.3. Участь російських підрозділів в бойових операціях Першої світової війни в зображенні мемуаристики бійців УСС

У переважній більшості мемуарних праць вояків Легіону Українських Січових Стрільців йдеться про бойові операції ворожої армії на території західноукраїнських земель. Саама тут Росія створила два фронти: Північно-Західний (проти Німеччини) та Південно-Західний (проти Австро-Угорщини. Південно-Західний фронт простягався на 400 км¹ та складався із 4 армій. Їм протистояло австро-угорське військо, до складу якого входив Легіон УСС. У першій битві під Перемишлем січовики залишили спогад про дії росіян: «російські кулі свищують, фівкають, як розюшені оси, а між ними подовчасті кулі бrenять як бджоли коло зігрітого чоловіка у парний липневий день»². Тут же описана поведінка полонених москалів: «Слава Богу! Не вбивайте братіки, не вбивайте! У нас діти, жінки, родичі!»³.

Про битву на горі Кобила та дії москалів залишив спогад один з січовиків: «москалі густо відповідали крісовим вогнем і сунули густо як кольонами, одна розстрільна за другою, можна було їх нарахувати 5-6.

¹ Ковтун В. Монолатій І. Українські Січові Стрільці лицарі рідного краю. Коломия: Вік, 2007. С. 110.

² Стельмащук М. Ермоленко В. Перша світова війна і українці: документи, матеріали, спогади. Київ, 2014. С. 10.

³ Там само.

Гарматами били вони на сам верх гори «Кобили». Від їх вогню впало троє наших стрільців, а 8 було поранених»¹.

Битва за гору Маківку (1915 р.), яку ворог штурмував тричі згадується наступне. Перший наступ відбувся з 28-го на 29-те квітня. Після рукопашного бою москалі відступили до своїх окопів. На місці бою ворог залишив 200 вбитих та скоростріли. За словами Богдана Гнатевича «ввесь березень та квітень минув на фронті досить спокійно. Ситуація змінилася коли німці захопили верх гори Острий, а москалі вирішили за всяку ціну повернути його»². Інші бійці стверджують, що росіяни кілька разів намагалися штурмом взяти Маківку. Так, орієнтуючись на спогади Будзиновського варто наголосити на тому, що перший ворожий наступ пішов на ліве крило, але успіху не мав³. У свою чергу Дудинський згадував: «Наступного дня 30 квітня, москалі повторили спробу, про те на відміну від першого бою, тут основна атака відбулася на праве крило, але також безуспішно»⁴.

Третій найзапекліший бій розпочався 1-го травня. Московське командування кинуло у бій нові сили. Ось як описується цей бій стрільцями: «Після кількогодинної гарматної підготовки цілий полк рушив на дві стрілецькі сотні. Щільний крісовий вогонь не зупиняв москалів, вони наступали новими силами. Двічі відступала стрілецька лава і двічі відкидала ворога на верх Маківки»⁵. Січовий Стрілець Борис так згадує дії ворога: «Вони перли вперед по гірській збочі. Наша розстрільна усталилася півколом на склоні гори. Лівим крилом проводив четар Гнатевич, в центрі приказував заступник сотника Мельник, а на правім крилі сотник Будзиновський. Головний провід був у руках офіцера Дрозда. Заторохкотіли машинові кріси, ми всі розпочали швидкий вогонь. А москалі мимо того йшли все ближче і

¹ Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль: Джура, 2005. С. 34.

² Стельмащук М. Єрмоленко В. Перша світова війна і українці: документи, матеріали, спогади. Київ, 2014. С. 31.

³ Шухевич С. Видиш брате мій. Спогади. Львів: Червона калина, 1930. С. 85.

⁴ Кубійович В. Українська діаспора: сторінки історії 20-го століття. Мюнхен, 1980. С. 18.

⁵ Стельмащук М. Січові стрільці в роки Першої світової війни: спогади, документи. Київ, 2013. С. 32.

ближче до нас»¹. Це підтверджує і Мельник: «Найзапеклішим був бій 1 травня, коли російська армія пішла в атаку. Після кількогодінної битви москалі отримавши перевагу, стрільці відступали, але через деякий час Січовикам вдалося здійснити протинаступ та відкинути ворога»².

Вночі 4-го травня москалі атакували вдруге мадярські частини на Маківці й в результаті захопили гору, про те це їм не дало жодного важливого значення, тому що вони в боях з УСС вони втратили велику кількість людей і фактично авторитет сильної імперії. Водночас на лівому фланзі досить успішно вело з ними бойові дії австрійські та німецькі частини результатом чого стало взяття м. Стрий та Станіслава.

Південно-західний фронт був розтягнутий на 600 км і російські війська відійшли на рубіж Нове Място – Сандомир – Перемишль – Стрий і організували оборону. Про її важливість для московитів наголошував Семенюк: «Особливого значення у цих боях набула оборона росіянами Перемишля – символа їх перемоги у Галицькій битві. 11 днів вела бої на підступах до міста 4-та залізна дивізія А. Л. Денікіна, але була розгромлена шквальним артилерійським вогнем німецьких військ»³. Це викликало паніку у штабі Південно-Західного фронту. Звідти йшли повідомлення про можливий наступ австро-німецьких військ на територію Правобережної України і потребу організовувати оборону Києва.⁴ Також в цей час у Державній думі, та ставці планувався переворот з метою обмежити владу самодержця. Результатом чого стало очолення російської армію самим імператором Миколою II.

Широкі згадки Січові Стрільці про діяльність південно-західного фронту російської армії стосувалися битви за Болехів. За спогадами

¹ Литвин М., Науменко К. Українські Січові Стрільці: до 500-річчя козацької слави. К.: Видавниче товариство «Знання» України. 1992. С. 14-15.

² Овад. Х. Полковник Роман Сушко (документи, матеріали, спогади). Торонто, 2006. С. 14.

³ Макарієв О. Діяльність українських організацій і вояцтва в Австрійській армії під час Першої світової війни. Львів, 1932. С. 47.

⁴ Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль: Джура, 2005. С. 110.

Свідерського: «Початкові наступальні дії московської армії були важкими. Російські війська зайняли вигідні позиції і тоді почався внаслідок чого ми змушені були відступити»¹. Після двотижневих боїв стрільці перейшли до протинаступу та витіснили ворогів та зайняли Галич, внаслідок чого ворожі війська почали відступати, а на фронті настало перемир'я, яке протрималося близько місяця. З отриманням підкріплення російські війська розпочали новий наступ над Стрипою, проте на початку бою УСС здійснили контранаступ та відібрали кілька позицій, що змусило росіян відступати, – як згадував один з учасників того бою². Крім того четник Кравс згадував, що «московська армія зупинилася на раніше приготовлених позиціях, отримала підкріплення, та для стримання протинаступальних дій союзної армії, перейшла у наступ»³. Це призвело до ескалації битви: «Москалі змогли проломити фронт там де не були укріплені позиції УСС і перейшли Стрипу й Січові Стрільці опинилися в глухому куті. Та командир Горук не розгубився та зміг вивести свою сотню з оточення, про те з невеликими втратами»⁴. З мемуарів стрільців видно, що в подальшому на фронті запанував спокій, який тривав до середини жовтня.

У битві за Семиківці москалі зосередили досить багато гармат та іншої зброї для наступу. «Російські війська кілька разів намагалися перейти річку Стрипу, та всеодно були відкинені назад. Але 31 жовтня їм вдалося добути частину окопів й отримавши додаткову силу рушили до приступу. Цей прорив коштував ворогові багато значних втрат» – згадував Мельник⁵.

Для збереження захоплених позицій та розгортання наступу «російське командування кинуло в бій таку кількість війська та техніки, що лише завзятість вояків УСС та інших союзних військ змогли зупинити ворога» –

¹ УСС в роки Першої світової війни: документи і матеріали. Київ, 1999. С. 37.

² Шухевич С. Видиш брате мій. Спогади. Львів: Червона калина, 1930. С. 150.

³ Дзембалюк М. Історія Української Січової Громади, Українських Січових Стрільців. Нью-Йорк, 1956. С. 33.

⁴ Стельмащук М. Єрмоленко В. Перша світова війна і українці: документи, матеріали, спогади. Київ, 2014. С. 42.

⁵ Назарук О. Слідами Українських Січових Стрільців. Львів, 1916. С. 18.

писав Будзиновський¹. Варто згадати, що російська армія проводила бойові дії і в Соколові з вояками УСС про що ті залишили такий спогад: «москалі кинули в бій на цьому відтинку массу кінноти, що під Настасовом увірвалася у прірву австрійського фронту. Терен того побоєща був для кінної атаки. Ворожа кіннота розтрощила кілька ворожих полків і привалила над Стрипу»². Крім цього, Українські Січові Стрільці у своїй мемуаристиці описали спогади боїв за Соснів: «З правої сторони надтягали москалі в силі яких двох полків і вже не розстрільною, але просто купами почали сунути в напрямі мостового причілка на Стрипі, котрого боронили наші Стрільці. На ідучих приступом в страшний спосіб сипала вогнем наша артилерія. Кріси солдатів як тріски летіли в гору. Але вони йшли, голови шинелями накривали, а йшли...»³.

Апогеєм кампанії став бій біля самих Семиківців. «Січові Стрільці змушені були кілька разів здавати свої позиції і знову їх добувати» – писав Яремкевич. Та росіяни не змогли скористатися таким становищем подій й наступ УСС відбирав у ворогів те, що їм вдалося добути. Праве крило оборони яке знаходилося під командуванням Вітовського не дозволило ворогові просунутися далі на південь. На другий день боїв особливо прославився Петро Франко. «Він після добуття семиковецького двору, гнався за ворогом аж до ставу. Дуже хоробро трималися в бою також стрілецькі новобранці, що прийшли за кілька днів перед боєм чисельністю 800 людей» – писав четар Яремович⁴. Він же наголошував, що «після Маківки та Болехова семиковецький бій був третім великим подвигом в якому УСС своєю відвагою та рішучістю приєдналися до перемоги над москалями»⁵.

¹ Історичний збірник УСС. За волю України. Нью-Йорк: Головна управа братства Українських Січових Стрільців, 1967. С. 423.

² Там само. С. 117.

³ Волковинський В. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни. Київ. С. 40.

⁴ Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: У двох книгах. Книга 2: Мовою документів і свідчень. К.: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2015. С. 105.

⁵ Ковтун В., Монолатій І. Українські Січові Стрільці лицарі рідного краю. Коломия: Вік, 2007. С. 50.

Центральне місце у планах на 1916 р. відводилося новій спробі захопленню українських земель, що входили до Австро-Угорщини. 30 березня замість М. Іванова командуючим Південно-Західним фронтом було призначено О. Брусилова. Наступ почався у червні на фронті від Луцька до Чернівців. Переважаючи противника в піхоті у 2-2,5 рази, артилерії у 1,5-1,7 рази, російські війська досить легко прорвали на широкому фронті оборону австро-угорських формувань. 7 червня 8-ма армія (командувач О. Каледін), досягла успіху в боях з 4-ою австрійською армією, взяла Луцьк; 18 червня 9-та армія (командувач П. Лечицький) – Чернівці, завдавши поразки частинам 7-ї австро-угорської армії. Наступ продовжувався безупинно і з неослабною силою. За весь час операції втрати австро-угорської армії сягли 1,5 млн осіб, російських військ – 500 тис. осіб¹.

Найбільших успіхів досягли війська Південно-Західного фронту на південному фланзі. 11-та армія пробилася до населеного пункту Залозице, 7-ма – оволоділа Монастиржиською і просуvalась уздовж р. Дністер, 9-та - 29 липня взяла Надвірну, а потім – Станіслав. Це вплинуло на формування їх нових стратегічних планів.

Немало спогадів Українські Січові Стрільці залишили про військову операція російської армії у битві за гору Лисоня, що на Бережанщині. Насамперед вони зауважили, що УСС підвели свої війська до Потутора та розташувалися там. Через деякий час сюди підійшли ворожі частини й розмістилися на протилежному пагорбі та почали обстрілювати позиції австро-угорських частин та Українських Січових Стрільців, потім і оточити оборонців, які змушені були відступити до Бережан. У черговому наступі на Бережани ворогові вдалося зайняти вигідні позиції: опанувати ліс та горби Лисоні. Першими вступили в бій дві сотні УСС, сотні Сушка та Мельника, що призвело до розгортання великої битви. Ось що про нього писав у свої спогадах Б. Гнатевич: «Ліс дещо прочищений. Але місцями йде ще завзята

¹ Гнатевич Б. Українські Січові Стрільці 1914-1920. Львів: Слово, 1991. С. 31.

боротьба»¹. Далі цей учасник тих подій свою увагу зосереджував на тому скільки було вбито, поранених і т. д. Стрільці будучи загнаними в глухий кут не здавалися в полон, а навпаки продовжували героїчно боротися й кинулися на ворога, що означало «пішли за смертю». На допомогу їх невдовзі прийшла сотня Горука та змогла відтіснити противника аж до Ценівки. Вдень 4 вересня розпочалася нова хвиля протистояння, але москалі не мали жодних успіхів.

Повертаючись до Брусиловського прориву варто наголосити на тому що російське командування не змогло його використати для перелому ходу війни, що викликало велике невдоволення солдат і всього народу. Деякі іноземні історики вважають, що після цієї битви революція в росії стала неминучою. Разом з тим марнославний генерал О. Брусилов вважав наступ Південно-Західного фронту великою військовою операцією, незважаючи на величезні втрати росіян, які сягли, за підрахунками сучасних російських істориків, 1,8 млн осіб. 16 грудня 1916 р. на нараді у ставці О. Брусилов, підбиваючи підсумки кампанії поточного року, визнав за необхідне у 1917 р. знову зробити українські землі головною ареною бойових дій і саме тут завдати головного удару ворогові. Воюючи на посаді командуючого 8-ю армією, а потім і усім Південно-Західним фронтом, О. Брусилов став найпопулярнішим генералом у російській армії. Він мріяв лише про грандіозні перемоги, тому взимку 1916 р. його штаб розпочав розробку нового плану наступу Південно-Західного фронту на західноукраїнських землях у 1917 р.

Наступні військові операції про які залишили спогади вояки Легіону Українських Січових Стрільців є військові кампанії 1917 р., які були дуже схожими на попередні і закінчився з одним і тим же результатом. Так червневий наступ розпочався артилерійським ударом Південно-Західного фронту по позиціях австро-угорських військ. Артилерійська підготовка тривала майже півтори доби, але запланованих результатів – знищення живої

¹ Гнатевич Б. Українські Січові Стрільці 1914-1920. Львів: Слово, 1991. С. 31-34.

сили ворога – не дала. «Найбільшого успіху досягла 8-ма армія, яка 6 липня південніше Станіслава прорвала оборону супротивника. Використовуючи перевагу в живій силі й озброєнні, армія Л. Корнілова, незважаючи на відчайдушний опір німецьких та австро-угорських військ, 10 липня захопила Галич» – згадував один з учасників військової кампанії 1917 р.¹

Корнілов великі надії покладав на оборону по р. Серет біля Тернополя та Теребовлі. 24 липня він запланував контрнаступ, але німецькі війська форсували р. Серет, і росіяни без бою залишили Тернопіль, а наступного дня була припинена й оборона Теребовлі. Фактично це була остання бойова операція на українських землях у роки Першої світової війни, коли могутня, як здавалося імперія, не витримала напруги і впала.

Отже, на території західноукраїнських земель росія провела велику кількість бойових операцій про що наявні свідчення в мемуарній літературі Легіону Українських Січових Стрільців. Водночас УСС проявили мужність та рішучість у протистоянні з ворожими військами та стали невід’ємною частиною тих переможних битв, що відбувалися у період 1914-1917 рр. Ставлення УСС до ворожого російського війська свідчать про наявність глибокої ворожнечі, ідеологічного протистояння та чітко вираженої національної мотивації до супротивника. Російська імперська армія сприймалася стрільцями як багатовіковий окупант українських земель і активний носій політики денаціоналізації українців. Стрільці чітко ототожнювали боротьбу проти росії з боротьбою за визволення України.

У мемуарах та стрілецьких піснях образ російського вояка подається зневажливо, як солдата без національної свідомості, дисципліни чи ідейної мотивації. Його порівнюють із «москалем-рабом», що сліпо підкоряється царській владі. УСС, натомість, протиставляли себе як борців за свободу, із чіткою метою визволення рідного краю. Часто зустрічається акцент на моральній і духовній перевазі стрільця над російським солдатом.

¹ Кобець О. Записки полоненого. Німеччина: Дніпрова хвиля, 1959. С. 35.

Ставлення січових стрільців до російського війська було не лише результатом конкретної військової ситуації, а й виявом глибокого історичного досвіду, національної пам'яті та ідеологічної переконаності у правоті визвольної боротьби.

ВИСНОВКИ

Історіографічна база дослідження питання доволі значуща і засвідчує про окреслення багатьох питань. Результати пошуків засвідчили про ефективність застосування мемуарної інформації для висвітлення подій Першої світової війни. Саме мемуарні джерела чи не найкраще розкривають

внутрішні, глибоко суб'єктивні мотиви участі військових-добровольців на боці Австро-Угорщини й водночас ілюструють особистісну оцінку своїх союзників та противників. Не зважаючи на певну тенденційність в мемуарах дана досить однозначна оцінка учасників військового протистояння на основі великої кількості фактичного матеріалу.

Із спогадів Українських січових стрільців, можемо стверджувати, що ставлення стрілецтва до армій союзників і ворогів було неоднозначним, а зумовленим глибокими ідеологічними, національними та практичними чинниками. УСС формували власну суб'єктну позицію в межах глобального конфлікту Першої світової війни, орієнтуючись передусім на ідею української державності та національного визволення, а не на імперські або блокові інтереси.

Мемуарна спадщина вояків легіону Українських Січових Стрільців багата на спогади про Австро-Угорську монархію, в складі якої був сформований легіон. Ставлення до австро-угорського війська, було амбівалентним. З одного боку, воно надало мінімальні інституційні можливості для організації українського національного формування, що УСС використали як шанс здобути військовий досвід. З іншого, у мемуарах послідовно простежується критика бюрократичної системи, недовіри австрійського командування до українців, недопущення українців до вищого офіцерського складу та обмеження національного самовираження. Багато стрільців сприймали службу в австрійській армії як вимушену і тимчасову, яка є інструментом підготовки до справжньої боротьби – за незалежну Україну.

Навпаки у мемуарах січових стрільців простежується позитивне ставлення до своїх союзників – військових підрозділів Німеччини та Османської імперії. З іншого боку обидва союзники ставилися прихильно до УСС, воюючи проти московитів на полях бою Першої світової війни. У своїх спогадах січовики виокремлюють дисциплінованість, організованість та технологічну перевагу кайзерівського війська. Особливо контрастною

виглядала німецька армія на тлі австрійської щодо матеріального забезпечення, внутрішнього порядку та бойового духу. Водночас, у стрілецькому середовищі зберігалася настороженість до політичних інтенцій Німеччини стосовно українських земель. Випадки побутової зарозумілості чи культурної відчуженості теж фіксувалися у спогадах, але не формували головного уявлення про союзників.

Щодо турецького війська, яке УСС спостерігали на Галичині у складі Османських експедиційних частин, домінувала екзотизація, подекуди навіть легка іронізація. Враження формувалися з огляду на культурні відмінності – зовнішній вигляд, побут, мовні бар'єри. Водночас, у спогадах простежується повага до бойових заслуг турків та відзначення їхньої витривалості й дисципліни. Оскільки турецькі частини майже не взаємодіяли тісно з УСС, оцінки були побіжними, швидше емоційними й поверхневими, без глибокого політичного змісту.

Натомість ставлення до російського війська, супротивника у війні, було послідовно негативним, різко ворожим і вельми емоційним. російський солдат в уяві УСС уособлював деспотизм, імперське гноблення, відсталість, моральну деградацію. У стрілецькій поезії, публіцистиці й мемуарах російське військо подається як не лише ворог української державності, а як носій загрози культурному та національному існуванню. Стрільці сприймали боротьбу проти російської армії не просто як частину світового конфлікту, а як безпосередню війну за майбутнє України.

Бійці легіону Українських Січових Стрільців залишили ряд важливих спогадів, в яких міститься джерельна інформація про образ російської імперії та її армії. Як засвідчив аналіз мемуарних джерел напередодні війни російська імперія у стрілецькому середовищі мала репутацію потужного політичного та військового супротивника. Про те, дивлячись на хід тих військових подій, що відбувалися в подальшому, УСС змінили свою думку, тому що бачили як велика держава зі своєю могутньою армією не змогла впоратися з легіоном/полком, який був сформований лише перед початком

світової війни. Матеріально-технічне забезпечення російської армії на початкових етапах війни було достатнім. Вона отримувала від держави всі необхідні речі: починаючи від харчування до озброєння. В росії на той час широко розроблялися новітні види озброєнь, які направлялися на фронт та йшла закупівля зброї в інших державах. Відповідно на фронті російська армія активно використовувала артилерію, новітні види рушниць іт. На відміну від УСС, які мали гвинтівки старого виробництва.

В ході війни бойові й моральні якості російського війська зазнали значної трансформації, що часто залежало від результатів наступальних дій. Так на початкових етапах війни вони перебували на високому рівні, тому що армія була добре підготовлена до введення бойових операцій та з легкістю окупувала Галичину. Про те, через деякий час, коли австрійська армія, в якій воювали січовики, перебрали ініціативу до своїх рук, російська армія втрачала особовий склад та поповнювалася новими резервами, які не були настільки підготовленими як на 1914 р. Внаслідок цього вона почала зазнавати невдач на багатьох фронтах, що викликало невдоволення вояків, а їхній бойовий та моральний дух почав швидко падати. У мемуарах УСС даються детальні характеристики російських військовополонених, які поводити себе як боягузи, для яких найважливішим було збереження життя і вони були готові здати всю секретну інформацію свого війська.

Отже, в оцінках союзників і ворогів Українські січові стрільці демонстрували високий рівень політичної зрілості й національної самосвідомості. Союзники сприймалися передусім як тимчасові партнери в умовах геополітичної кон'юнктури, тоді як ставлення до Росії формувалося в контексті багатовікової колоніальної історії. УСС діяли не як підрозділ імперського війська, а як національний корпус із власною візією політичного майбутнього, що й відбилося у тональності, символіці та змісті їхніх мемуарних свідчень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: У двох книгах. Книга 2: Мовою документів і свідчень. Київ: ТОВ «Кліо», 2015. 800 с.
2. Вістник Союзу визволення України. 1915. 24 квіт.

3. Вістник Союзу визволення України. 1916. 6 січ.
4. Галущинський М. З Українськими Січовими Стрільцями. Спомини з років 1914–1915. Львів: Діло, 1934. 216 с.
5. Дзіковський В. Коло Потур. Спогади. Відень, 1917. 35 с.
6. Доценко О. Невідома сторінка з легенди про Українських Січових Стрільців. Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1934 р. Львів, 1933. С. 44–51.
7. Зеленко П. Українські січові стрільці. За державність. № 5. 1935. С. 2-43.
8. Кобець О. Записки полоненого. Німеччина: Дніпрова хвиля, 1959. 300 с.
9. Коваль Р. Гуцули у визвольній боротьбі: Спогади січового стрільця Михайла Горбового. Київ, 2009. 472 с.
10. Ковальський Я. Січові стрільці: їхнє минуле та воєнна служба (1914–1918 рр.). Львів, 1935. 189 с.
11. Ковтун В., Монолатій І. Українські Січові Стрільці лицарі рідного краю. Коломия: Вік, 2007. 215 с.
12. Навроцький О. З моїх споминів про Січових Стрільців. Літопис Червоної Калини. Львів-Краків, 1932.
13. Назарук О. Спогади про Першу світову війну. Київ, 1999. 205 с.
14. Овад Х. Полковник Роман Сушко (документи, матеріали, спогади). Торонто, 2006. 136 с.
15. Паска Г. Лев Бачинський: творець соборності України. Львів. Торонто: Фондація Енциклопедії України, 2019. 244 с.
16. Січові стрільці в роках Великої війни 1914-1918. Київ, 1999. 305 с.
17. Стельмащук М., Єрмоленко В. Перша світова війна і українці: документи, матеріали, спогади. Київ, 2014. 300 с.
18. Стельмащук М. Січові стрільці в роки Першої світової війни: спогади, документи. Київ, 2013. 215 с.
19. Степанів О. У роковини Легіону / Українські Січові Стрільці / упор. М. Литвин, К. Науменко. Київ: вид. ім. О. Теліги, 1992. 144 с.

20. Українська держава і війна: Збірник документів і матеріалів (1917–1920 рр.). Том 1–2. Київ, 2000–2003.
21. Українські Січові Стрільці (УСС) і Січові Стрільці (СС). Календар Червоної Калини на 1924 р. Львів–Київ, 1923. С. 68–78.
22. Українські січові стрільці. 1914–1920. Монреаль, 1955. 214 с.
23. УСС в роки Першої світової війни: документи і матеріали. Київ, 1999. 155 с.
24. Шухевич С. Видиш брате мій. Спогади. Львів: Червона калина, 1930. 232 с.
25. Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон, 1991. 615 с.
26. Яворницький С. Мемуари учасників Першої світової війни. Київ, 2017. 520 с.

Література

27. Байдак М. Втеча і повернення: Українки в лавах Січових Стрільців. Львів, 2016. 18 с.
28. Бойко О. Легіон Українських Січових Стрільців. Київ: Наукова думка, 2009. 784 с.
29. Волковинський В. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни // Сторінки воєнної історії України. № 17. 2014. С. 38–56.
30. Гірняк Н. Організація і духовий ріст Українських Січових Стрільців. Філадельфія: Америка, 1955. 84 с.
31. Гнатевич Б. Українські Січові Стрільці 1914–1920. Львів: Слово, 1991. 48 с.
32. Головацький І. Дмитро Вітовський – організатор Листопадового Чину Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2005. 158 с.
33. Грушевський М. Новий період Історії України за роки від 1914 до 1919. Київ, 1992. 82 с.

34. Дем'янюк О. Протистояння авіації в небі Волині під час Брусиловського прориву 1916 р. Луцьк, 2014. 160 с.
35. Дзембалюк М. Історія Української Січової Громади, Українських Січових Стрільців. Нью-Йорк, 1956. 315 с.
36. Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. Львів: Червона Калина, 1936. 173 с.
37. Заклинський М. Дмитро Вітовський. Видавництво «Червона калина». Нью-Йорк, 1967. 47 с.
38. Історичний збірник УСС. За волю України. Нью-Йорк: Головна управа братства Українських Січових Стрільців, 1967. 683 с.
39. Кравчук М. В. Українські Січові Стрільці. Івано-Франківськ, 1998. 124 с.
40. Кубійович В. Українська діаспора: сторінки історії 20-го століття. Мюнхен, 1980. 450 с.
41. Купчинський Р. Заметіль. II. Перед навалою: Повість зі стрілецького життя (у 3-х частинах). Львів, 1991. С. 96.
42. Лазарович М. В. Культурно-просвітницька діяльність Українських січових стрільців у роки Першої світової війни. Тернопіль: Тайп, 2003. 114 с.
43. Лазарович М. В. Чин легіону Українських січових стрільців на Тернопіллі (друга половина 1915 – початок 1918 р.). Тернопіль: Богдан, 2012. 224 с.
44. Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль: Джура, 2005. 592 с.
45. Литвин М., Наumenко К. Українські Січові Стрільці: до 500-річчя козацької слави. Київ: Видавниче товариство «Знання» України. 1992. 73 с.
46. Макарів О. Діяльність українських організацій і вояцтва в Австрійській армії під час Першої світової війни. Львів, 1932. 329 с.
47. Мельник М. Осип Микитка – генерал, організатор армії, політик. Світогляд. 2014. № 5. С. 14–19.

48. Миськів Ю. Українці в Першій світовій війні: 1914–1918. Київ, 2010. 612 с.
49. Монолатій І. Українські Легіонери. Формування та бойовий шлях Українських Січових Стрільців 1914 –1918. Київ, 2008. С. 41.
50. Мороз В. Січові Стрільці. Львів, 1932. 367 с.
51. Назарук О. Над Золотою Липою: В таборах Українських Січових Стрільців. Львів, 1917. 104 с.
52. Назарук О. Слідами Українських Січових Стрільців. Львів, 1916. С. 17–31.
53. Петрів В. Спомини з часів української революції (1917–1921). Львів: Видавнича кооператива «Червона калина», 1927–1931.
54. Рутковський Е. Цісарсько-королівський Легіон 1914-1918. Львів, 1995. 245 с.
55. Смирнов А. Збройна боротьба Українських Січових Стрільців. Київ, 2014. 223 с.
56. Терещенко Ю, Осташко Т. Український патріот з династії Габсбургів. Київ, 2008. 169 с.
57. Угрин-Безгрішний М. Нарис історії УСС. Львів, 1923. 33 с.
58. Українські січові стрільці. 1914–1920. Львів, 1991. 215 с.
59. УСС у боях та міжчасі: Мистецька спадщина. Київ, 2007. 192 с.
60. Шафран Д. Українці в австрійській армії. Січові стрільці на фронті Першої світової війни. Львів, 1931. 247 с.